โคลงภาพพระราชพงศาวดาร

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระตำรวจเอก พระยาอนุชิตชาญไชย (สาย สิงหเสนี)

กับศพคุณหญิงเชย อนุชิตชาญไชย

เมื่อปีขอ พ.ศ. ๒๔๖๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาธร

สมุดหมู่ชาติเฉลิมพระเกียรติ ... นครราชสีมา

ให้ไว้เป็นสมบัติของห้องสมุด

วัดสุทธจินดา จังหวัดนครราชสีมา

โคลงภาพพระราชพงศาวดาร

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระตำรวจเอก พระยาอนุชิตชาญไชย (สาย สิงหเสนี)

กับศพคุณหญิงเชย อนุชิตชาญไชย

ณ ๙

เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

เลขหมู่ หนังสือหายาก

495.9113008
ค196อ

เลขทะเบียน 15.32 ป. 9528

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระตำรวจเอก พระยาอนุชิตชาญ ไชย (สาย สิงหเสนี) สมหพระตำรวจ กับศพคุณหญิงเชย อนุชิตชาญไชย บุตรธิดา มีจางวางโท พระยาบุรินวรายฐู แลคุณหญิงสำลี ยะมาภัย เปนต้น ซึ่งเปนเจ้าภาพงานศพ ปราถนาจะพิมพ์หนังสือเปนของถวายแลจ่ายแจกเนื่องในทักษิณานุปทานที่บำเพ็ญสนองคุณบิดามารดา มาแจ้งความยังหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ขอให้กรรมการช่วยเลือกหนังสือในหอพระสมุด ฯ ให้สักเรื่อง ๑ ข้าพเจ้าได้ตรวจหาหนังสือเรื่องต่าง ๆ ซึ่งเห็นสมควรจะพิมพ์ให้พระยาบรินวรายฐเลือก ชอบใจหนังสือโคลงภาพพระราชพงศาวดาร จึงได้จัดการพิมพ์ให้ตามประสงค์ แลได้ให้จำลองรูปภาพเดิมมาพิมพ์ไว้ให้เห็นเปนตัวอย่างด้วย ๕ รูป.

ตำนานโคลงภาพพระราชพงศาวดาร

หนังสือโคลงภาพพระราชพงศาวดารนี้ เกิดขึ้นโดยกระแสพระราชดำริห์พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลือกสรรเรื่องในพระราชพงศาวดาร ให้ช่างเขียนทำผังเขียนรูปภาพ แลโปรด ฯ ให้กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจเมื่อยังไม่ได้รับกรม ทรงคิดแบบทำกรอบกระจกสำหรับรูปภาพทั้งปวงนั้น ให้มีโคลงบอกเรื่องพระราชพงศาวดารตรงที่เขียนรูปภาพเขียนติดประจำไว้ทุกกรอบ รูปขนาดใหญ่ จำนวนโคลงรูปละ ๖ บท รูปขนาดกลางแลขนาดเล็กจำนวนโคลง

รูปละ ๔ บท การแต่งโคลงนั้นทรงพระราชนิพนธ์บ้าง โปรดฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการซึ่งสันทัดบทกลอนแต่งถวายบ้าง รูปภาพเรื่องพระราชพงศาวดารที่โปรดฯ ให้สร้างขึ้นครั้งนั้นมีจำนวน ๘๒ แผ่น โคลงที่แต่งมีจำนวนรวม ๓๗๖ บทด้วยกัน สร้างสำเร็จเมื่อปีกุญ พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้โปรดฯ ให้นำไปประดับพระเมรุท้องสนามหลวงอวดมหาชน เมื่อครั้งพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัดมณีมัย (ซึ่งทรงสถาปนาพระเกียรติยศเปนสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระเทพนารีรัตนในรัชกาลปัจจุบันนี้) กับพระศพสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าตรีเพชรุตมธำรง เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ แลพระศพพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคนารีรัตน แลในงานพระเมรครั้งนั้น ได้โปรดฯ ให้รวบรวมโคลงเรื่องพระราชพงศาวดารที่กล่าวมานี้ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) แต่งยานแพนกเปนร่ายแลโคลงกำกับ แล้วพิมพ์เปนเล่มสมุดพระราชทานเปนของแจกด้วย ครั้นเสร็จงานพระเมรุ จึงโปรดฯ ให้แบ่งรูปภาพเรื่องพระราชพงศาวดารไปประดับไว้ณะพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยบ้าง ส่งไปประดับพระที่นั่งโรภาศพิมานณะพระราชวังบางปอินบ้าง เรื่องตำนานโคลงภาพพระราชพงศาวดารมีมาดังนี้.

เมื่อล่วงกาลนานมากว่า ๓๐ ปี หนังสือโคลงภาพพระราชพงศาวดาร ซึ่งพระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้พิมพ์พระราชทานในงานพระเมรุเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ นั้น สูญไปหมดแม้ในหอพระสมุดฯ ก็มีแต่ต้นฉบับเขียน ซึ่งกรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้

ทรงสงวนไว้ โคลงเรื่องนี้มีผู้มาถามหาแลเตือนให้หอพระสมุด ฯ พิมพ์เนือง ๆ กรรมการมีความยินดีที่เข้าภาพงานศพพระยาแลคุณหญิงอนุชิตชาญไชยรับพิมพ์ขึ้นครั้งนี้ แลเชื่อว่าบรรดาผู้ที่ได้รับไปคงจะยินดีอนุโมทนาด้วยทั้งนั้น.

กล่าวอธิบายว่าด้วยหนังสือโคลงภาพพระราชพงศาวดารเสร็จแล้วที่นี้จะว่าด้วยเรื่องประวัติต่อไป.

ประวัติพระยา แลคุณหญิงอนุชิตชาญไชย

พระยาอนุชิตชาญไชยเปนสมาชิกสกุลสิงหเสนี อันเปนสกุลข้าหลวงเดิมของพระบรมราชจักริวงศ์สกุล ๑ ด้วยเจ้าพระยาอภัยราชา (ปั้น) ผู้เปนต้นสกุล เปนข้าในพระองค์พระยาทสมเด็จ ฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมาแต่ก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ได้โดยเสด็จการสงครามหลายครั้ง ถึงเคยต้องอาวุธข้าศึกบาดเจ็บ แลได้เปนตัวสำคัญช่วยปรามจลาจลในกรุงธนบุรีด้วยคน ๑ เมื่อเสด็จปรารภาภิเศกพระยาทสมเด็จ ฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทรงประกาศความชอบ แล้วโปรด ฯ ตั้งให้นายปั้นเปนพระยาพลเทพ ตำแหน่งเสนาบดีจัตสดมภ์กรมนา แลต่อมาเมื่อเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา ยุนนาค ถึงอสัญกรรม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนขึ้นเปนเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาบดีที่สมหพระกลาโหมอยู่จนตลอดรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๒ โปรด ฯ ให้เลื่อนเปนเจ้าพระยาอภัยราชา รับราชการเปนตำแหน่งสมเด็จเจ้าพระยาฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล เหมือนเช่นเคยมีมาในรัชกาลที่ ๑ อยู่ในตำแหน่งนั้นจนถึงอสัญกรรม

เจ้าพระยาอภัยราชา (ขัน) มีเชื้อสายได้รับราชการปรากฏเกียรติยศในรัชกาลภายหลังสืบมาทุกๆ รัชกาล คือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ผู้เปนบตร์ของเจ้าพระยาอภัยราชา (ขัน) เปนแม่ทัพที่เลื่องลือชื่อเสียงถึงนานาประเทศในรัชกาลที่ ๓ แลได้เปนอรรคมหาเสนาบดีที่สมุหนายกในรัชกาลนั้นคน ๑ ในรัชกาลที่ ๔ บุตรของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ซึ่งได้เคยช่วยบิดาทำศึกสงครามมีชำเหน็จความชอบมาแต่ก่อน คือเจ้าพระยามุขมนตรี (เกษ) ได้เปนแม่ทัพไปปราบปรามจลาจลในกรุงกัมพูชาคน ๑ เจ้าพระยานครราชสีมา (แก้ว) มีชื่อเสียงในการปกครองบ้านเมืองได้เปนเจ้าพระยามหาเสนาบดีจตุสดมภ์กรมเมืองอีกคน ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ บุตรเจ้าพระยามุขมนตรี (เกษ) คือพระยาราชโยธา (เนียม) ได้เปนรัฐมนตรีคน ๑ บุตรเจ้าพระยามหาเสนา (แก้ว) คือพระยาเพ็ชรชฎา (ดิศ) ได้เปนราชปลัดกรมเมืองคน ๑ พระยาปลัด (กาจ) เมืองนครราชสีมารบช่อมีความชอบ ภายหลังได้เปนพระยานครราชสีมา แล้วเลื่อนเปนพระยานครราชเสนีข้างวางอีกคน ๑ ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ นั้น บุตรพระยาเพ็ชรชฎา (ดิศ) คือพระยาไกรโกษา (ทัต) เปนผู้ว่าราชการเมืองนนทบุรี แล้วได้เปนราชทูตณะประเทศเยอรมนีคน ๑ พระยาอนุชิตชาญไชย (สาย) ได้รับราชการในตำแหน่งสำคัญต่างๆ ดังจะกล่าวต่อไปในเรื่องประวัตินี้คน ๑ พระยาสิงหเสนี (สอาด) ได้เปนสมุหเทศาภิบาล แลต่อมาได้เปนราชทูตณะกรุงลอนดอน แลเปนปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหมคน ๑ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ บุตรพระยาอนุชิตชาญไชย (สาย) คือพระยาบุรินทรราชฐ (ชวน)

ได้เปนราชเลขานุการฝ่ายต่างประเทศแลในพระองค์ แล้วเปนราชทูต ณะกรุงลอนดอนคน ๑ บุตรพระยาสิงหเสนี (สอาด) คือพระยานครราชเสนี (สหัส) ได้เปนผู้ว่าราชการจังหวัดนครราชสิมาคน ๑ แสดงรายนามมาพอให้เห็นว่าสกุลสิงหเสนีมีสมาชิกได้รับราชการในตำแหน่งสำคัญตั้งแต่ต้นสกุลมาทุกชั่วชั้นจนกาลบัดนี้ เพราะฉนั้นจงยกย่องกันว่าเปนสกุลอันทรงเกียรติคุณสกุล ๑

ส่วนพระยาอนุชิตชาญไชย (สาย) นั้น เปนบุตรที่ ๒ ของพระยาเพ็ชรัชฎา (ดิศ) คุณหญิงนุ่มเปนมารดา เกิดในรัชกาลที่ ๕ เมื่อณวันพฤหัศบดีที่ ๑๐ พฤษภาคม ปีเถาะสัปตศก พ.ศ. ๒๓๙๘ ได้เล่าเรียนอักขรสมัยในสำนักบิดา แลเปนศิษย์ในสำนักสมเด็จพระวันรัต (ทัย พุทธศิริ) วัดโสมนัศวิหาร ทั้งเมื่อคราวบวชเปนสามเณรแลคราวบวชเปนพระภิกษุ

พระยาอนุชิต ฯ เข้ารับราชการในรัชกาลที่ ๕ พอเสร็จการบวชเปนสามเณรแล้วอายุได้ ๑๕ ปี บิดาก็นำถวายตัวเปนมหาดเล็กหลวง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ ประจวบเวลาตั้งกรมทหารมหาดเล็ก โปรด ฯ ให้เลือกสรรหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ แลมหาดเล็กซึ่งเปนผู้ดีมีสกุลผักหัดขัดเปนมหาดเล็กฝ่ายทหารสำหรับรักษาพระองค์ พระยาอนุชิต ฯ จึงได้เปนทหารมหาดเล็กตั้งแต่แรกเข้ารับราชการ ไม่ช้าก็ได้เปนนายสิบ แล้วเลื่อนยศขึ้นโดยลำดับจนถึงเปนนายสิบเอก ก็ในชั้นแรกนั้นกำหนดบันดาศักดินายทหารมหาดเล็กที่รับพระราชทานสัญญาบัตรนายร้อยโทเปนจมื่น นายร้อยตรีเปนหลวง จ่านายสิบ (ครั้งนั้นเรียกว่าเกาวริงซายันต์) เปนนายมีราชทินนาม พระยาอนุชิต ฯ แรกได้รับ

พระราชทานสัญญาบัตรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ เปนนายสรพลเรืองเดช ว่า นายสิบทหารราย กองร้อยที่ ๔ ได้รับเลือกเปนนายทหารม้า ร้อยที่ ๑ เมื่อ พ.ศ.๒๔๑๗ ต่อมาได้เลื่อนยศขึ้นเปนนายร้อยโท บังคับกองร้อยที่ ๒ รับราชการอยู่ในตำแหน่งนั้นจน พ.ศ.๒๔๒๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายไปรับราชการในกรมพระตำรวจ พระราชทานสัญญาบัตรมิยันดาศักดิ์เปนจมื่นไชยาภรณ์ ตำแหน่งปลัดกรมพระตำรวจใหญ่ขวา

อันข้าราชการที่มีตำแหน่งในชั้นปลัดกรมพระตำรวจก็ดี แลว่าพระตำรวจ (ซึ่งทรงเพิ่มทำเนียบขึ้นในรัชกาลที่ ๕ ก็ดี) ตั้งแต่โบราณมาจนกาลครั้งนั้น ล้วนแต่ผู้ซึ่งพระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลือกสรรเอง มักทรงเลือกคัดในพวกหุ้มแพรแลมหาดเล็กวิเศษ ซึ่งเคยรับราชการใกล้พระองค์ ได้ทรงคุ้นเคยเห็นว่ามีความสามารถ จึงโปรด ฯ ให้ย้ายไปเปนตำรวจ เพราะน่าที่เจ้ากรมปลัดกรมแลว่าพระตำรวจในสมัยนั้น นอกจากที่ต้องประจำอยู่ใกล้ชิดติดพระองค์เช่นเดียวกับมหาดเล็ก ยังมีน่าที่สำหรับทำราชการต่าง ๆ ซึ่งมีพระราชดำรัสใช้อีกหลายอย่าง เปนต้นว่าทำการปลูกสร้างที่เร่งรัด เช่นทำพระเมรุ แลตรวจตราการต่างพระเนตรพระกรรณ เช่นสอบสวนความฎีกา แลเปนข้าหลวงไปไต่สวนคดีที่สำคัญทั้งที่ในกรุง ฯ แลตามหัวเมือง เพราะเปนสมัยซึ่งยังมิได้จัดการแก้ไขวิธีปกครองท้องที่ทั้งกระทรวงทบวงการแลศาลยุติธรรมเปนระเบียบแบบแผนอย่างทุกวันนี้

ผู้ใดได้ทรงเลือกสรรให้ไปเป็นปลัดกรมแลว่าพระตำรวจ จึงเป็นที่เข้าใจกันว่า เป็นผู้ซึ่งทรงพระราชดำริห์เห็นว่ามีความสามารถผู้หนึ่ง

พระยาอนุชิตชาญไชยไปอยู่ในกรมพระตำรวจ๒ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๒๙ จึงมีโอกาศได้รับราชการสำคัญเฉภาะตัวเป็นครั้งแรก ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นข้าหลวงพิเศษขึ้นไปไต่สวนคดี อันเป็นเรื่องเกี่ยวด้วยคนในบังคับต่างประเทศ ที่เมืองลพบุรี การที่ไปทำคราวนั้นพเอิญเกิดลำบาก เหตุด้วยพระยาอนุชิต ฯ ไปแตกต่างกับข้าหลวงซึ่งเจ้ากระทรวงแต่งให้ไปด้วย ในที่สุดถึงต้องโปรด ฯ ให้ไต่สวนก็ได้ความปรากฎว่าพระยาอนุชิต ฯ ทำการตามน่าที่โดยซื่อตรงแลกล้าหาญมิได้หวาดไหวในอคติ อยู่ในที่ถูกแต่ต้นจนปลาย ข้าหลวงอีกฝ่ายหนึ่งนั้นเป็นผู้ผิดถึงต้องรับพระราชอาญา คุณวุฒิของพระยาอนุชิต ฯ ปรากฎแพร่หลายในครั้งนี้เป็นที่แรก

พอพระยาอนุชิต ฯ มีชื่อเสียงขึ้นดังกล่าวมา ก็ได้โอกาศไปราชการทัพใน พ.ศ.๒๔๒๙ นั้นเอง ด้วยประจวบเวลาทรงพระราชดำริห์จะปราบปรามพวกฮ่อ ซึ่งคุมกำลังลงมาเบียดเบียนหัวเมืองในเขตรแดนเมืองหลวงพระบางแลเมืองพวน โปรด ฯ ให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เมื่อยังเป็นเจ้าหมื่นไวยวรนารถ คุมกองทัพไปเมืองหลวงพระบางทาง ๑ ให้กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมเมื่อยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น ทรงคุมกองทัพขึ้นไปปราบฮ่อทางเมืองพวนทาง ๑ จึงโปรด ฯ ให้พระยาอนุชิต ฯ เมื่อยังเป็นจมื่นไชยาภรณ์ไปในกองทัพกรมหลวงประจักษ์ ฯ ด้วย พระยาอนุชิต ฯ ขึ้นไปราชการคราวนี้

ได้มีน่าที่บังคับพาหนะของกองทหารที่ยกขึ้นไปถึงเมืองพวน แลได้เปนข้าหลวงไปตรวจตารักษาการที่เมืองคำเกิดคำมวน อันอยู่ปลายพระราชอาณาเขตร์ต่อแดนญวน เมื่อเสร็จราชการคราวนั้น ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์ช้างเผือกชั้นที่ ๓ กับประคำทองเปนบำเหน็จความชอบ

ถึง พ.ศ. ๒๔๓๑ เมื่อได้ โปรด ฯ ให้จัดตั้งกรมยุทธนาธิการบัญชาการทหารยกทหารเรือแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาอนุชิตฯ เมื่อยังเปนหมื่นไชยาภรณ์ เปนผู้บังคับการทหารม้า มียศเปนนายพันตรีทหารบก แต่รับราชการอยู่ในตำแหน่งนั้นไม่ช้า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดาเปนข้าหลวงพิเศษเสด็จขึ้นไปเมืองนครเชียงใหม่ โปรด ฯ ให้พระยาอนุชิต ฯ มีตำแหน่งไปในกองข้าหลวงด้วย ในคราวนี้พระยาอนุชิต ฯ ได้เปนข้าหลวงออกไปตรวจตารักษาพระราชอาณาเขตรถึงเมืองพวกยางแดง ซึ่งอยู่ต่อแดนพม่า ทำการมีความชอบ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนบันดาศักดิ์เปนพระราชวรินทร์ ตำแหน่งเจ้ากรมพระตำรวจนอกขวา แลได้พระราชทานโต๊ะกาทองคำเปนบำเหน็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ แต่เวลายังรับราชการอยู่ที่เมืองนครเชียงใหม่ ครั้นกลับลงมาถึงกรุงเทพ ฯ ได้พระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ ๓ เปนบำเหน็จเพิ่มเติม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งเปนราชองครักษ์ แลรับพระราชทานเลื่อนยศทหารเปนนายพันโท ผู้บังคับการกองทหารรักษาพระองค์ด้วย

เมื่อพระยาอนุชิต ฯ เปนที่พระราชวรินทร์นั้น พระยาไกรโกษาพี่ชายเปนพระยานนทบุรี ต้องขึ้นไปรับราชการเปนตำแหน่งข้าหลวง

ณเมืองหลวงพระบาง พระยาอนุชิต ฯ กลับลงมาจากเมืองนครเชียงใหม่ จึงโปรด ฯ ให้เปนข้าหลวงพิเศษสำหรับตรวจตราการปกครองเมืองนนทบุรี ด้วยเปนเมืองมักมีโจรผู้ร้ายในสมัยนั้น

ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๓๖ เมื่อไทยเกิดเปนอริกับฝรั่งเศส โปรด ฯ ให้พระยาอนุชิต ฯ เปนข้าหลวงพิเศษไปรวบรวมกำลังพาหนะที่เมืองปราจิณบุรี ครั้นตกลงจะส่งกองทัพเพิ่มเติมกำลังออกไปยังเมืองอุบลราชธานี จึงพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนบันดาศักดิ์ขึ้นเปนที่พระพิเรนทรเทพ เจ้ากรมพระตำรวจในขวา แลเลื่อนยศขึ้นเปนนายพลจัตวาทหารบก โปรด ฯ ให้เปนแม่ทัพคุมพลออกไปยังเมืองอุบลราชธานี ครั้งนั้นกองทัพต้องเดินไปในระดูฝน ซึ่งเปนเวลามีความไข้เจ็บชุกชุม พระยาอนุชิต ฯ ระวังรักษาริพลที่คุมไปได้พร้อมพรักพร้อม มิได้เกิดภยันตรายแลรีบเร่งไปถึงที่ได้ทันเวลากำหนด ได้ โปรด ฯ ให้มีท้องตราสรรเสริญครั้นเสร็จราชการคราวนั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนบันดาศักดิ์ขึ้นเปนที่พระยามหามนตรี เจ้ากรมพระตำรวจในขวา แลพระราชทานพานทองเปนเกียรติยศ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗

ตั้งแต่พระยาอนุชิต ฯ เปนที่พระยามหามนตรีแล้ว ได้รับราชการในตำแหน่งสำหรับข้าราชการผู้ใหญ่ต่อมาอีกหลายตำแหน่ง คือ ได้เปนรัฐมนตรีแลเปนองคมนตรี ใน พ.ศ. ๒๔๓๗ นั้น ถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้เลื่อนยศเปนนายพลตรีทหารบก แลในปีนั้นเองเมื่อย้ายกรมราชทัณฑ์ (ซึ่งเรียกในสมัยนั้นว่ากองมหันตโทษ) ไปขึ้นกระทรวงยุติธรรม กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม

กราบบังคมทูล ฯ ขอข้าราชการผู้ซึ่งจะทรงไว้วางพระหฤทัยให้บังคับบัญชาการในชั้นนั้นได้ จึงโปรด ฯ ให้พระยาอนุชิต ฯ เมื่อยังเปนพระยามหามนตรี ไปช่วยราชการเปนตำแหน่งอธิบดีกรมราชทัณฑ์อยู่ตอน ๑ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๔๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนบันดาศักดิ์ขึ้นเปนพระยาอนุชิตชาญไชย จางวางขวาพระตำรวจ ต่อมาอีก ๒ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๔๕ เมื่อพวกเงี้ยวก่อการจลาจลขึ้นในมณฑลภาคพายัพ โปรด ฯ ให้พระยาอนุชิตชาญไชยขึ้นไปบัญชาการปราบพวกก่อการจลาจลทางเมืองนครลำปาง ในคราวเดียวกันโปรด ฯ ให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) ขึ้นไปบัญชาการนั้นทางเมืองแพร่เมืองน่าน จนปราบปรามเรียบร้อยแล้วจึงกลับลงมารับราชการในกรุง ฯ อย่างเดิม ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๔๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาอนุชิตชาญไชย เปนตำแหน่งองคมนตรีในกรรมการศาลฎีกาด้วยผู้หนึ่ง

ข้อความในเรื่องประวัติของพระยาอนุชิตชาญไชยที่ได้กล่าวมาเปนส่วนที่ได้รับราชการแผ่นดิน ยังมีอีกส่วนหนึ่งซึ่งรับราชการในพระองค์พระยาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้สนองพระเดชพระคุณมาตลอดเวลาช้านาน ด้วยพระยาอนุชิต ฯ อยู่ในผู้ซึ่งทรงคุ้นเคยสนิทชิดชอบพระราชอัธยาศัย เปนที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย จึงทรงเลือกเปนราชองครักษ์ตั้งแต่ยังเปนพระราชวรินทร์ ได้มีน่าที่ตามเสด็จประพาสเปนเนืองนิจ มาถึงสมัยเมื่อเปนที่พระยามหามนตรี แลพระยาอนุชิตชาญไชยนั้น มักโปรด ฯ ให้เปนผู้ใหญ่

กำกับกระบวรพระประเทียบในเวลาเสด็จประพาสด้วยผู้หนึ่ง เพราะฉนั้น เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าดารารัศมี พระราชชายา ขึ้นไปเยี่ยมญาติณเมืองเชียงใหม่ อันเปนครั้งแรกที่กระบวรพระประเทียบจะได้ไปทางโกลถึงบ้านนั้น จึงโปรด ฯ ให้พระยาอนุชิต ฯ เปนหัวน่ากำกับกระบวรขึ้นไปในครั้งนั้น ก็สามารถรักษาการเรียบร้อยตลอดจนกลับคืนมาถึงกรุงเทพ ฯ

เมื่อพระยาอนุชิตชาญไชยรับราชการในรัชกาลที่ ๕ มีบำเหน็จความชอบได้พระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์ต่าง ๆ หลายชั้นเปนลำดับมา จะพรรณาแต่ชั้นสูงสุดที่ได้รับพระราชทาน คือ เครื่องราชอิศริยาภรณ์ช้างเผือกชั้นที่ ๑ มงกุฎสยามชั้นที่ ๑ จุลจอมเกล้าชั้นที่ ๒ พิเศษ เหรียญดิษฐมาลาเข็มราชการแผ่นดินแลเข็มราชการในพระองค์ เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๓ เหรียญปราบฮ่อ เหรียญจักรมาลา แลเหรียญการพระราชพิธีที่ได้รับพระราชทานโดยบันดาศักดิ์อีกหลายอย่าง

ถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ เมื่อทรงจัดระเบียบกรมพระตำรวจ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาอนุชิตชาญไชยมียศเปนพระตำรวจเอก แลเปนตำแหน่งสมุหพระตำรวจ ได้พระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๓ แล้วเลื่อนขึ้นเปนชั้นที่ ๒ กับทั้งเข็มอักษรพระนามชั้นที่ ๑ ประดับเพ็ชร โดยเปนผู้ชิงชอบพระราชอัธยาศรัยทรงพระกรุณามาแต่ในรัชกาลก่อน อนึ่งเมื่อทรงตั้งคณะเสือป่า พระยาอนุชิต ฯ อายุมากอยู่แล้วสมัคเข้าเปนสมาชิก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้เปนนายหมู่ แล้วเลื่อนขึ้นเปนนายหมวดตรีในกรมเสือป่าหลวงด้วย

พระยาอนุชิตชาญไชยได้รับราชการประจำน่าที่ในตำแหน่งต่าง ๆ ตั้งแต่เป็นพลทหารมหาดเล็ก จนเป็นสมุหพระตำรวจตลอดมารวมเวลา ๔๕ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ เกิดอาการป่วยเจ็บเรื้อรังทุพลภาพ ไม่สามารถจะรับราชการประจำน่าที่ได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเบี้ยบำนาญแต่นั้นมาจนตลอดอายุ

คุณหญิงเชยเกิดในรัชกาลที่ ๔ เมื่อณวันจันทรที่ ๒๙ พฤศจิกายน ปีมะเมียสัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๔๐๑ เป็นธิดาพระยาอนุชิตชาญไชย (ผึ้ง) สกุลสุวรรณทัต คุณหญิงเกสรเป็นมารดา มีพี่น้องร่วมบิดามารดาด้วยกันทั้งฝ่ายน่าและฝ่ายในหลายคน จะกล่าวถึงแต่ยังมีตัวอยู่ขณะนี้ คือ เจ้าจอมมลม้ายรัชกาลที่ ๕ เป็นพี่คน ๑ มหาอำมาตย์โท พระยาธรรมสาตรนารถประณัย (จุ้ย) อธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ เป็นน้องคน ๑ ส่วนคุณหญิงเชยนั้น บิดามารดาได้ยกให้แต่งงานวิวาหมงคลกับพระยาอนุชิตชาญไชย (สาย) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๙ แต่สามียังเป็นที่นายสรพลเรือเอกในกรมทหารมหาดเล็ก อยู่ด้วยกันมีบุตรธิดา ๓ คน คือ คุณหญิงสำลี ยะมาภัยคน ๑ นางสาวสำรวลคน ๑ พระยาบุรินวราษฎ์ (ชวน) คน ๑ คุณหญิงเชยได้ปกครองบ้านเรือนเลี้ยงบุตรธิดาแลบริวารชน ช่วยภาระธุระของสามีตามน่าที่แม่เจ้าเรือนโดยธรรมจรรยาสามารถ เป็นเหตุให้เจริญศุขสมบูรณ์มาด้วยกันกับสามีโดยลำดับ จนถึงได้เป็นคุณหญิงมียันดาศักดิ์ รับพระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์ชุลจอมเกล้าชั้นที่ ๓ เมื่อรัชกาลที่ ๕ แลได้เห็นบุตรธิดาออกเรือนเป็นอิศระกอปด้วยเกียรติคุณสมความหวังที่ได้บำรุงเลี้ยงมาด้วยประการทั้งปวง

พระยาอนุชิต ฯ กับคุณหญิงเชยอยู่ด้วยกันมาโดยสวัสดิภาพ จนอายุล่วงเข้าเขตรชนิมวัยด้วยกัน คุณหญิงเชยมีอาการป่วยเจ็บเรื้อรังอยู่ช้านาน พอได้บำเพ็ญการกุศลฉลองอายุครบ ๖๐ ปีแล้ว ก็ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๑ พระยาอนุชิต ฯ สามี รักษาศพไว้ที่บ้านเรือน หวังจะรอพระยาบุรินวรายชู ผู้เป็นบุตรใหญ่ซึ่งไปราชการณะประเทศยุโรป กลับมาเมื่อใดจึงจะช่วยกันจัดการปลงศพ แต่ในระหว่างนั้น ครั้นล่วงเวลามาได้ ๒ ปี พระยาอนุชิต ฯ ป่วยเป็นบ่อยขึ้นถึงอนิจกรรมลงเมื่อวันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ คำณวนอายุได้ ๖๕ ปี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกษฐุแปดเหลี่ยมประดับศพเป็นเกียรติยศพิเศษเสมอเจ้าพระยาชั้นรองเสนาบดี โดยทรงพระราชดำริห์ว่าเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่งได้มีบำเหน็จความชอบมามากแต่หนหลัง

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๖๕ นี้ พระยาบุรินวรายชูมีโอกาศในน่าที่ราชการจึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตกลับมาจัดการปลงศพบิดามารดา ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตามประสงค์ ทรงพระอนุสรคำนึงถึงความชอบของพระยาอนุชิตชาญไชยแลพระยาบุรินวรายชู ทั้งความสามิภักดิ์ของคุณหญิงเชยอนุชิตชาญไชย ซึ่งได้สนองพระเดชพระคุณมาโดยจงรักภักดิ์ต่อใต้ฝ่าลองธุลีพระยาทมาเป็นนิจ ดังปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขาถึงพระยาบุรินวรายชู เมื่อคุณหญิงเชยอนุชิตชาญไชยถึงแก่กรรม แลพระราชหัตถเลขาถึงคุณหญิงสำลี ยะมาภัย เมื่อพระยาอนุชิตชาญไชยถึงอนิจกรรม ซึ่งได้จำลองสำเนาพิมพ์ไว้ข้างท้ายคำนำนี้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเกียรติยศ

พิเศษในการศพ คือ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สร้างเมรุปลงศพณะที่สุสานวัดเทพศิรินทราวาส อันเปนที่สำหรับทำพระเมรุเจ้านาย ฤาเฉภาะศพผู้ซึ่งทรงยกย่องเกียรติยศนั้น แลพระราชทานโกษฐุประดับศพคุณหญิงเชยอนุชิตชาญไชย อย่างศพมารดาเสนาบดีให้เปนเกียรติยศแก่พระยาบุรินวรายฐุผู้เปนบุตร ทั้งทรงแสดงพระราชประสงค์จะเสด็จไปพระราชทานเพลิงศพทั้ง ๒ นั้นด้วย

งานปลงศพพระยาอนุชิตชาญไชย (สาย สิงหเสนี) กับศพคุณหญิงเชยอนุชิตชาญไชย กำหนดวันที่ ๑๒ ธันวาคม เวลาค่ำจะได้ชักศพจากที่บ้านไปยังเมรุณะสุสานวัดเทพศิรินทราวาส ครั้นถึงวันที่ ๑๓ ธันวาคม เวลาบ่ายจะได้พระราชทานเพลิงศพ สิ้นเนื้อความในเรื่องประวัติพระยาอนุชิตชาญไชย (สาย สิงหเสนี) กับประวัติคุณหญิงเชยอนุชิตชาญไชยเท่านี้

กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ ขออนุโมทนากุศลบุญราษีทักษิณานุปทาน ซึ่งบุตรธิดาได้จัดการปลงศพสนองคุณพระยาอนุชิตชาญไชย แลศพคุณหญิงเชยอนุชิตชาญไชยผู้บิดามารดา โดยความกตัญญูกตเวที แลได้พิมพ์หนังสือเรื่องนี้ให้ได้อ่านกันแพร่หลาย เชื่อว่าท่านทั้งหลายที่ได้รับสมุดเล่มนี้ไป คงจะอนุโมทนาด้วยทั่วกัน

ดำรงราชานุภาพ สภานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๕

สวนดุสิต

วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน

พ.ศ. ๒๔๖๑

ท่านหญิงพูนศุข

ข้าพเจ้าขอเสียใจเป็นอย่างยิ่ง
ที่ได้ทราบข่าวจากเสด็จว่าคุณหญิง
อนุชิตชนบูชาได้ล่วงลับไปเสีย
แล้วเมื่อวันนี้. คุณหญิงอนุชิตเป็น
ผู้ที่ได้คุ้นเคยกับข้าพเจ้าเป็นส่วนตัว
มาช้านาน, เพราะฉะนั้นจึงขอให้เชื่อเถิด
ว่าข้าพเจ้ามีความอาลัยอย่างๆ.
ขอแสดงความเห็นใจมายัง
ท่านและอนุชิตชนบูชาด้วยเป็นสำคัญ และ

เหมือนไปในขณะของผู้ที่ล่วงลับไป
แล้วและให้เชื่อว่าข้ามีความเสียใจ
ที่ยิ่งใหญ่.

ร.ร.3.

ขอแสดงความนับถือ

ด้วยความรักและปรารถนาดี

ขอให้ท่านจงมีความสุขสบายตลอดไป

ตราบนิรันดร์กาล

ด้วยความรักและปรารถนาดี

ขอให้ท่านจงมีความสุขสบายตลอดไป

ตราบนิรันดร์กาล

ด้วยความรักและปรารถนาดี

ขอให้ท่านจงมีความสุขสบายตลอดไป

ตราบนิรันดร์กาล

ด้วยความรักและปรารถนาดี

ขอให้ท่านจงมีความสุขสบายตลอดไป

ตราบนิรันดร์กาล

ตรงไปยังพระบุรีหลวงนครโดยปลอ
ดภัย. ขอให้แม่สำลีหรืออย่าลดหมาย
ฉบับนี้เป็นของมาแทนตัวฉันเพื่อ
แสดงความเห็นใจและอยู่ในพระ
ยาอนุชิตด้วย.

รจ

สารบานเรื่อง

ร่ายแลโคลงบานแพนกนำหน้า พระยาศรีสุนทรโวหารแต่ง น่า ๑

รูปที่ ๑ ภาพสร้างกรุงศรีอยุธยา โคลงพระราชนิพนธ์ ,, ๖

รูปที่ ๒ ภาพสมเด็จพระราเมศวรติเมืองเชียงใหม่ โคลง
กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ,, ๗

รูปที่ ๓ ภาพสมเด็จพระราเมศวรติเมืองลแวก โคลง
กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ,, ๘

รูปที่ ๔ ภาพเจ้าอ้ายเจ้ายี่ชนช้าง โคลงกรมหลวง
ประจักษ์ศิลปาคม ,, ๙

รูปที่ ๕ ภาพพระอินทราชาชนช้างกับหมื่นนคร โคลง
หม่อมเจ้าประภากร ,, ๑๐

รูปที่ ๖ ภาพสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงหล่อพระศรี
สรรเพชญ์ โคลงพระยาอิศรพันธุ์โสภณ ,, ๑๒

รูปที่ ๗ ภาพพระยอดฟ้าเสด็จออกทอดพระเนตรช้างบำรุงา
โคลงพระยาอิศรพันธุ์โสภณ ,, ๑๓

รูปที่ ๘ ภาพพระเทียรราชาเสียงเทียน โคลงเจ้าพระยา
ศรีธรรมาธิราช ,, ๑๔

รูปที่ ๙ ภาพขุนพิเรนทรเทพกับพวกจับขุนวรวงศาธิราช
โคลงเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช ,, ๑๕

รูปที่ ๑๐ ภาพพระสุริโยไทยขาดคอช้าง โคลงพระราชนิพนธ์ ,, ๑๖

รูปที่ ๑๑ ภาพไทยเอาปืนใหญ่ลงสำเภายิงกองทัพพระเจ้า
หงสาวดี โคลงกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ,, ๑๘

รูปที่ ๑๒ ภาพไทยยิงยืนใหญ่ถูกกิ่งโพธิ์ในค่ายพระเจ้าหงสาวดี โคลงกรมหมื่นสถิตย์อำรงสวัสดิ์ น่า ๑๙

รูปที่ ๑๓ ภาพช้างพลายศรีมงคลพลายมงคลทวีปอาละวาด โคลงสมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ,, ๒๐

รูปที่ ๑๔ ภาพสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงคล้องได้ช้างเผือกแม่ลูก โคลงกรมพระสมมตอมรพันธุ์ ,, ๒๑

รูปที่ ๑๕ ภาพสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับพระเจ้าหงสาวดีทรงทำสัตย์กันที่พลับพลา โคลงหม่อมเจ้าวัชรินทร์ ,, ๒๒

รูปที่ ๑๖ ภาพพระมหาธรรมราชาปล่อยแพไฟ โคลงกรมหมื่นสถิตย์อำรงสวัสดิ์ ,, ๒๓

รูปที่ ๑๗ ภาพพระเจ้าหงสาวดีให้ขดอโมงค์เข้าตีพระนคร โคลงกรมหมื่นสถิตย์อำรงสวัสดิ์ ,, ๒๔

รูปที่ ๑๘ ภาพพระเจ้าหงสาวดีให้ถมถนนข้ามน้ำ โคลงกรมหมื่นสถิตย์อำรงสวัสดิ์ ,, ๒๕

รูปที่ ๑๙ ภาพพระมหาธรรมราชาอาสาเจรจาความเมือง โคลงพระราชนิพนธ์ ,, ๒๖

รูปที่ ๒๐ ภาพกองทัพไทยยิงพระจำปาธิราช โคลงหลวงราชพงศ์ภักดี ,, ๒๗

รูปที่ ๒๑ ภาพสมเด็จพระนเรศวรตามจับพระยาจีนจันตุ โคลงพระราชนิพนธ์ ,, ๒๘

รูปที่ ๒๒ ภาพสมเด็จพระนเรศวรทรงยืนข้ามแม่น้ำสโตง โคลงพระราชนิพนธ์ ,, ๒๙

รูปที่ ๒๓ ภาพสมเด็จพระนเรศวรรบศึกเชียงใหม่ โคลง
พระยาราชสัมภารากร น่า ๓๐

รูปที่ ๒๔ ภาพสมเด็จพระนเรศวรยิงทัพเชียงใหม่ในเรือ
โคลงกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ,, ๓๑

รูปที่ ๒๕ ภาพสมเด็จพระนเรศวรกลับจากรบทัพเชียงใหม่
โคลงกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ,, ๓๒

รูปที่ ๒๖ ภาพสมเด็จพระนเรศวรขึ้นค่ายพระเจ้าหงสาวดี
โคลงสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ,, ๓๓

รูปที่ ๒๗ ภาพสมเด็จพระนเรศวรรบลักไวทำมู โคลง
พระยาพจนปริชา ,, ๓๔

รูปที่ ๒๘ ภาพสมเด็จพระนเรศวรตีทัพหน้าพระมหาอุปราชา
หงสาวดี โคลงพระพินิจสารา ,, ๓๕

รูปที่ ๒๙ ภาพสมเด็จพระนเรศวรทำยุทธหัตถีกับพระมหา
อุปราชา โคลงกรมหลวงพิชิตปริชากร ,, ๓๖

รูปที่ ๓๐ ภาพสมเด็จพระวันรัตน์ทูลขอโทษแม่ทัพนายกอง
โคลงพระพินิจสารา ,, ๓๗

รูปที่ ๓๑ ภาพทูตเชียงใหม่เฝ้าถวายเครื่องราชบรรณาการ
โคลงพระยาอภิชิตชาญยุทธ ,, ๓๙

รูปที่ ๓๒ ภาพกองทัพไทยตีเมืองตะนาวศรีและเมืองทวาย
โคลงพระอมรสินธพ ,, ๔๐

รูปที่ ๓๓ ภาพสมเด็จพระนเรศวรเสด็จตีเมืองลแวก โคลง
พระยาราชสัมภารากร ,, ๔๓

รูปที่ ๓๔ ภาพสมเด็จพระนเรศวรทรงทำพิธีปฐมกรรม โคลง
หลวงราชพงศ์ภักดี น่า ๔๒

รูปที่ ๓๕ ภาพสมเด็จพระนเรศวรเสด็จเลียบเมืองลแวก
โคลงกรมพระสมมตอมรพันธุ์ ,, ๔๓

รูปที่ ๓๖ ภาพสมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปตีเมืองหงสาวดี
โคลงกรมหลวงอดิศรอุดมเดช ,, ๔๔

รูปที่ ๓๗ ภาพพวกหัวเมืองทำสัตย์ถวายสมเด็จพระนเรศวร
ที่เมืองลำพูน โคลงหม่อมเจ้าประภากร ,, ๔๕

รูปที่ ๓๘ ภาพทูตแขกเมืองไทรเข้าเฝ้าสมเด็จพระเอกาทศรถ
โคลงพระองค์เจ้าอลังการ ,, ๔๖

รูปที่ ๓๙ ภาพพระพิมลธรรมเปนขบถต่อสมเด็จเจ้าฟ้า
ศรีเสาวภาคย์ โคลงกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ,, ๔๗

รูปที่ ๔๐ ภาพยี่ปุ่นเข้าพระราชวังสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
โคลงเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช ,, ๔๘

รูปที่ ๔๑ ภาพเจ้าพระยากระลาโหมเปนขบถต่อสมเด็จ
พระเชษฐาธิราช โคลงพระยาราชโยธา ,, ๔๙

รูปที่ ๔๒ ภาพพระนารายน์ยกเข้าไปตีพระราชวังสมเด็จ
พระศรีสุธรรมราชา โคลงพระยามนูสารสาตรบัญชา ,, ๕๐

รูปที่ ๔๓ ภาพราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศส โคลงกรมขุน
พิทยลาภพฤฒิธาดา ,, ๕๑

รูปที่ ๔๔ ภาพพระยาสีหราชเดโชไชยตีค่ายพม่า โคลง
พระยาพจนปริชา ,, ๕๒

รูปที่ ๔๕ ภาพสมเด็จพระนารายน์สมโภชพระยาคเชนทร ฉัททันต์ ช้างเผือก โคลงพระยาราชโยธา น่า ๕๓
รูปที่ ๔๖ ภาพสมเด็จพระนารายน์เสด็จเมืองเชียงใหม่ โคลงเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช ,, ๕๔
รูปที่ ๔๗ ภาพหลวงศรศักดิ์ชกเจ้าพระยาวิชเยนทร์ โคลงหม่อมเจ้ากรรเจียก ,, ๕๕
รูปที่ ๔๘ ภาพเจ้าพระยาวิชเยนทร์ชั่งยี่นพระพิรุณแสนห่า โคลงพระยาโอวาทวรกิจ ,, ๕๖
รูปที่ ๔๙ ภาพพระเพทราชาขี่ม้าแดงพะยด โคลงพระยาโอวาทวรกิจ ,, ๕๗
รูปที่ ๕๐ ภาพหลวงศรศักดิ์ล้อมตีกพระเจ้าเหา โคลงหลวงภิรมย์โกษา ,, ๕๘
รูปที่ ๕๑ ภาพพวกพระเพทราชาจับเจ้าพระยาวิชเยนทร์ โคลงกรมหมื่นวิวิธวรรณปริชา ,, ๕๙
รูปที่ ๕๒ ภาพชักพระบรมศพสมเด็จพระนารายน์ โคลงกรมหมื่นปรายปรับกษ์ ,, ๖๐
รูปที่ ๕๓ ภาพอ้ายธรรมเถียรเปนขบถต่อสมเด็จพระเพทราชา โคลงกรมหลวงอดิศรอุดมเดช ,, ๖๑
รูปที่ ๕๔ ภาพกองทัพกรงตีเมืองนครศรีธรรมราช โคลงพระองค์เจ้าอลังการ ,, ๖๒
รูปที่ ๕๕ ภาพพระเจ้าเสือเสด็จทรงช้างข้ามบึงหูกวาง โคลงสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัตวงศ์ ,, ๖๓

รูปที่ ๕๖ ภาพพันท้ายนรสิงห์ถวายชีวิตต่อพระเจ้าเสือ
โคลงกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ น่า ๖๔

รูปที่ ๕๗ ภาพช้างทรงพระมหาอุปราชแทงช้างพระที่นั่งพระเจ้า
ท้ายสระ โคลงสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัติวงศ์ ,, ๖๕

รูปที่ ๕๘ ภาพพระยาราชสงครามชลอพระนอนวัดป่าโมกข์
โคลงสมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ,, ๖๖

รูปที่ ๕๙ ภาพขุนชำนาญสู้กับพระธนบุรี โคลงเจ้าพระยาศรี
ธรรมาธิราช ,, ๖๗

รูปที่ ๖๐ ภาพพระยาไทรถวายช้างเผือกเล็บครบแก่พระเจ้า
เอกทัศ โคลงกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ ,, ๖๘

รูปที่ ๖๑ ภาพอลังกปูนิถวายนกกระจอกเทศแก่พระเจ้าเอกทัศ
โคลงกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ,, ๖๙

รูปที่ ๖๒ ภาพพระยาวชิรปราการกับทหาร ๕ ม้ารบพม่า ๓๐ ม้า
โคลงพระราชนิพนธ์ ,, ๗๐

รูปที่ ๖๓ ภาพพระยาวชิรปราการรบพม่าในพงแขม
โคลงหม่อมเจ้าชายดำ ,, ๗๑

รูปที่ ๖๔ ภาพเจ้าตากตีค่ายพม่าที่โพธิ์สามต้น โคลง
เจ้าพระยาพระเสด็จ ฯ ,, ๗๒

รูปที่ ๖๕ ภาพพระยาตานีส่งตัวเจ้านครถวายพระเจ้ากรุงธนบุรี
โคลงพระยาศรีสุนทรโวหาร ,, ๗๓

รูปที่ ๖๖ ภาพพระเจ้ากรุงธนบุรีตีเมืองสวางคบุรี
โคลงพระยาอภัยพลภักดิ์ น่า ๗๔

รูปที่ ๖๗ ภาพพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จตีเมืองพุไทยมาศ
โคลงพระยาราชสัมภารากร ,, ๗๕

รูปที่ ๖๘ ภาพพม่าค่ายเขาบางแก้วยอมแพ้พระเจ้ากรุงธนบุรี
โคลงเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช ,, ๗๖

รูปที่ ๖๙ ภาพนายขนมต้มชกพม่าถวายตัวพระเจ้าอังวะ
โคลงกรมหลวงพิชิตปรีชากร ,, ๗๗

รูปที่ ๗๐ ภาพอะแซหวุ่นกี้ดูตัวเจ้าพระยาจักรี โคลง
กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ,, ๗๘

รูปที่ ๗๑ ภาพแห่พระแก้วมรกฏแลพระบางลงมากรุงธนบุรี
โคลงพระอมรสินธพ ,, ๗๙

รูปที่ ๗๒ ภาพพระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์
เสด็จจากเมืองเขมร โคลงพระราชนิพนธ์ ,, ๘๐

รูปที่ ๗๓ ภาพพระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์
ปราบดาภิเษก โคลงสมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์
วโรปการ ,, ๘๒

รูปที่ ๗๔ ภาพกองทัพไทยยิงปืนลูกไม้พังค่ายพม่า โคลง
กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ,, ๘๓

รูปที่ ๗๕ ภาพกรมพระราชวังหลังจับพม่าถวาย โคลง
เจ้าพระยาพระเสด็จ ฯ ,, ๘๔

รูปที่ ๗๖ ภาพท้าวเทพสัตริรักษาเมืองถลาง โคลงกรมขุน
พิทยลาภพฤฒิธาดา น่า ๘๕
รูปที่ ๗๗ ภาพกองทัพไทยติเมืองตานีได้ ปืนใหญ่ โคลงพระยา
มนูสารสาตรยญูชา ,, ๘๖
รูปที่ ๗๘ ภาพกองทัพไทยติค่ายพม่าที่ตำบลสามสบ โคลง
เจ้าพระยาศริธรรมาธิราช ,, ๘๗
รูปที่ ๗๙ ภาพกองทัพไทยติค่ายยึกกาพม่าที่เมืองทวาย
โคลงพระราชนิพนธ์ ,, ๘๘
รูปที่ ๘๐ ภาพกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เสด็จไป
ทรงปฏิสังขรณ์มณฑปพระพุทธบาท โคลงพระยา
สโมสรสรรพการ ,, ๘๙
รูปที่ ๘๑ ภาพทำสังคายนาที่วัดพระศริสรรเพชญ์ โคลง
กรมพระดำรงราชานุภาพ ,, ๙๐
รูปที่ ๘๒ ภาพไฟไหม้อินทราภิเษกมหาปราสาท โคลง
กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ ,, ๙๑
รูปที่ ๘๓ ภาพเจ้าเวียงจันท์อาสาติเมืองหลวงพระบาง
โคลงพระองค์เจ้าอลังการ ,, ๙๒
รูปที่ ๘๔ ภาพกระจาดใหญ่ยชาภิณฑ์เทศน์มหาชาติในรัชกาล
ที่ ๑ โคลงกรมหมื่นปราบปรปักษ์ ,, ๙๓
รูปที่ ๘๕ ภาพพระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ทรง
หล่อยืนนารายน์สังหาร โคลงพระยาศริสุนทรโวหาร ,, ๙๔

รูปที่ ๘๖ ภาพอุปราชาภิเษกกรมหลวงอิศรสุนทรเปนกรมพระราชวังบวร ฯ โคลงพระราชนิพนธ์ น่า ๙๕
รูปที่ ๘๗ ภาพฉลองพระศรีศากยมุนีที่น่าตำหนักแพ โคลงพระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์ ,, ๙๖
รูปที่ ๘๘ ภาพโสกันต์เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี โคลงกรมหมื่นปราบปรปักษ์ ,, ๙๗
รูปที่ ๘๙ ภาพองเชียงสือสามิภักดิ์ต่อกรุงสยาม โคลงกรมพระคำรงราชานุภาพ ,, ๙๙
รูปที่ ๙๐ ภาพพระราชพิธีลงสรงพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โคลงสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ,, ๙๙
รูปที่ ๙๑ ภาพพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเปนสามเณร โคลงสมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรส ,, ๑๐๐
รูปที่ ๙๒ ภาพกัปตันเซนริเบอร์นี ทูตอังกฤษ เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โคลงกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ,, ๑๐๑
ร่ายประชุมโคลง พระยาศรีสุนทรโวหารแต่ง ,, ๑๐๒
ร่ายแถลงนามผู้แต่งโคลง พระยาศรีสุนทรโวหารแต่ง ,, ๑๐๔

สารบานผู้แต่ง

๑ พระราชนิพนธ์ น่า ๖,๑๖,๒๖,๒๘,๒๙,๗๐,๘๐,๘๘,๙๕,

๒ สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช น่า ๓๓,๙๙,

๓ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนรศรานุวัตวงศ์ น่า ๖๓,๖๕,

๔ กรมหลวงยดินทรไพศาลโสภณ น่า ๑๐๑

๕ กรมหลวงพิชิตปริชากร น่า ๓๖,๗๗,

๖ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช น่า ๔๔,๖๑,

๗ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม น่า ๙,๑๘,๔๗,๘๓,

๘ กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ น่า ๖๘,๙๑,

๙ สมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ น่า ๒๐,๖๖,๘๒,

๑๐ สมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรส น่า ๑๐๐

๑๑ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ น่า ๒๑,๔๓,

๑๒ กรมหมื่นวิวิธวรรณปริชา น่า ๕๙

๑๓ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ น่า ๗,๘,๖๔,๖๙,๗๘,

๑๔ กรมพระดำรงราชานุภาพ น่า ๙๐,๙๘,

๑๕ พระองค์เจ้าศิริเสาวภางค์ น่า ๙๖

๑๖ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา น่า ๕๑,๘๕,

๑๗ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย น่า ๓๑,๓๒,

๑๘ กรมหมื่นสถิตย์อำรงสวัสดิ์ น่า ๑๙,๒๓,๒๔,๒๕,

๑๙ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ น่า ๖๐,๙๓,๙๗,

๒๐ พระองค์เจ้าอลังการ น่า ๔๖,๖๒,๙๒,

๒๑ หม่อมเจ้าประภากร น่า ๑๐,๔๕,
๒๒ หม่อมเจ้าวัชรินทร์ น่า ๒๒
๒๓ หม่อมเจ้ากรรเจียก น่า ๕๕
๒๔ หม่อมเจ้าชายดำ น่า ๗๑
๒๕ เจ้าพระยาพระเสด็จ ฯ น่า ๗๒,๘๔,
๒๖ เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช น่า ๑๔,๑๕,๔๘,๕๔,๖๗,๗๖,๘๗,
๒๗ พระยาศรีสุนทรโวหาร น่า ๗๓,๙๔,
๒๘ พระยาอิศรพันธุ์โสภณ น่า ๑๒,๑๓,
๒๙ พระยาสโมสรสรรพการ น่า ๘๙
๓๐ พระยาพจนปรีชา น่า ๓๔,๕๒,
๓๑ พระยาราชสัมภาราภรณ น่า ๓๐,๔๑,๗๕,
๓๒ พระยาอภิชิตชาญยุทธ น่า ๓๙
๓๓ พระยามนูสารสาตรบัญชา น่า ๕๐,๘๖,
๓๔ พระยาอภัยพลภักดี น่า ๗๔
๓๕ พระยาราชโยธา น่า ๔๙,๕๓,
๓๖ พระยาโอวาทวรกิจ น่า ๕๖,๕๗,
๓๗ พระพินิจสารา น่า ๓๕,๓๘,
๓๘ พระอมรสินธพ น่า ๔๐,๗๙,
๓๙ หลวงราชพงศ์ภักดี น่า ๒๗,๔๒,
๔๐ หลวงภิรมย์โกษา น่า ๕๘

ร่ายนำโคลงภาพพระราชพงศาวดาร

◎ ศริสวัสดิชยัศด บันลศักราชน้อย
พันสองร้อยสี่สิบเก้า นับในเค้าปรตยุบัน
ปีกุญน์นพศก จอมดิลกสยามราฐู
พระบาทบรมนรินทร์ ปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์
มหิศรอิศรกระษัตริย์ เขญจมรัชถวัลยราช
บรมนารถทรงอนุสร ถึงภูธรนฤบาล
ครั้งโบราณอโยธยา สี่บสี่เนื่องมาถึงกรุงรัตน
โกสินทรผลัดบุริ พระคุณมีนานา
ทรงศักดาสุรภาพ ได้ปรามปราบไพรินทร์
แผ่แผ่นดินให้ญ่กว้าง สรรพก่อสร้างบ้านเมือง
งามรุ่งเรืองปรากฎ พระเกียรดิยศหลากกัน
บางทรงธรรม์ทศพิธ บางเรื่องฤทธิรณรงค์
บางพระองค์ปริชา ตั้งมาตราพิกัดจัด
ข้อบัญญัติยุติธรรม์ สอยเลือกสรรถ่องถ้วน
ล้วนเปนบรรทัดถาน ในกิจการแล่งคดี
พระคุณมีสิบมา แด่ชนะตาภายหลัง
ยังอิกหมู่เสวกามาตย์ ที่องอาจสงคราม

แลมิ่ความสุจริต ทอดชีวิตรแทนเจ้า
ด้วยมูลเค้ากตัญญู ควรเชิดชูความชอบ
หนึ่งรู้รอบราชกิจ บพลั้งผิดราชการ
หนึ่งสันดานมั่นคง ด้วยจำนงสวามิภักดิ์
ควรประจักษ์บรรเจิด ชูชื่อเชิดแบบดำรง
หนึ่งพระประสงค์จะบำรุง ผดุงผ่มือช่างสยาม
รจเรขงามเอี่ยมสอาด เชิงฉลาดลายบระดิษฐ์
ล้วนวิจิตรพึงชม หนึ่งพระบรมราชประสงค์
จะใคร่ทรงทำนุก ปลุกปริชาเชิงฉลาด
แห่งนักปราชญ์กาพย์โคลง เพื่อชระโลงชูเชิด
เพื่อบรรเจิดเกียรติยศ ให้ปรากฏยาววัน
สมเด็จธรรมิกราช พระบาททรงดำริห์
ตริแล้วตรัสเหนือเกล้า ให้พระองค์เจ้าทองแถม
สร้อยเสริมแซมถวัลยวงศ์ ผู้ดำรงการเขียนวาด
มีอำนาจบัญชา ให้จัดหาช่างจิตรการ
ชาญฉลาดเชิงลาย เขียนภาพหมายตามกะ
ตัดเปนระยะตามเรื่อง เนื่องในราชพงศาวดาร
แบ่งเปนบานบั่นท่อน เปนตอนตอนตามประสงค์
บันจุลงกรอบกระจก รวมสาธกประมาณ
เก้าสิบสองบานบรรจง ทรงเพียรทรงพระนิพนธ์

โคลงยุบลยอกเรื่อง ต่อติดเนื่องนุสนธิสาร
บานละสี่โคลงบท เพิ่มเติมพจน์หกบ้าง
นัยบานอ้างเก้าบาน จึงโองการดำรัส
ให้เลือกจัดจินตกระวี มิปริชาเชาว์ว่อง
รู้ถ้วนถ่องทางกลอน เชองอักษรเปรื่องปราด
พระราชวงศานุวงศ์ ยี่สิบสามองค์คณนา
หมู่มาตยาเสวก นับสิบหกนามยศ
ล้วนปรากฏกลเชลง กาพย์โคลงเพลงเกลากลอน
รับตัดตอนมาแต่ง ตามส่วนแบ่งกะหมาย
ทลเกล้าถวายทั่วกัน โปรดให้สรรหม่เสมียน
เขียนบทโคลงประจำฉาก มิหลากหลากเลศโวหาร
เจ้าพนักงานตรวจรับ ไปประดับเมรุมาศ
สมเด็จราชเอารส เจ้าพ้ายศยอดกระษัตริย์
พาหรัดมณีมัย รองฉัตไปตริเพชรุตม์
องค์ที่สุดหน่อนารถ นามศิริราชกกุธภัณฑ์
นับรวมกันสามพระโกษฐ์ อิกพระศพโสดนามเสนอ
พระอรรคชายาเธอเสาวภาคย์ ครั้งนี้มากพระศพ
งานสมทบร่วมสมัย เรียงกันไปตามลำดับ
โคลงกำกับฉากฉาน เจ้าพนักงานชาญฉลาด
เรียงรายดาษโดยผนัง หวังประกาศปรากฏ

พระเกี่ยรติยศมหิยาล เยืองเยาราณขัตติยราช
แลข้าลอองยาทยางนาย เพื่อหญิงชายยลชม
เริ่นรมย์สำราญ หนึ่งในการเมรมาศ
ครั้งนี้ประหลาดหลายหลาก โดยภูมิภาคไพศาล
ทั้งสฐานยริเวณ แปลกพระเมรุปางยรรพ์
ทุกสิ่งสรรพ์ตรูเนตร งามพิเศษสุดพรรณา
ล้วนเตือนตาชวนชม ทุกสิ่งสมสมบูรณ์
เพญเพียบพูนทุกแห่ง อิกเครื่องแต่งมโหฬาร
ภูดาธารบรรพต เปนลั่นลดเงื้อมฉโงก
เปนตรอกโตรกเนินลาด พฤกษาชาติดาดื่น
นับด้วยหมื่นด้วยพัน แข่งปู่นบั่นเปนจังหวะ
ราวระยะพนาไลย น่าปลื้มใจบำเทิง
น่ารื่นเริงสำราญ มิอาคารหลากหลาย
ตั้งเรียงรายโดยรอบ เปนคันขอบเมรุมณฑล
พิศโสภณต่างต่าง ฝีมือช่างชาญกิจ
ทำวิจิตรบรรจง ทั้งมั่นคงถาวร
องค์อดิศรได้ทรงตริ พระราชดำริห์แต่ก่อ
เรือนเหล่านี้เมื่อเสร็จงาน จะพระราชทานมูลจ้าง
รื้อไปสร้างใช้การ โรงพยาบาลรักษาไข้
จะโปรดให้หมอประจำ อยู่กระทำหยูกยา

อยู่รักษาโรคัน แก่อนันต์นรชน
ทั่วสากลอาณาเขตร ทานพิเศษเกื้อความศุข
ป้องกันทกขโรคไภย ทานทั่วไปแก่นรชน
เปนพระกุศลอุกฤษฐ์ ชูชีวิตรนรชาติ
เปนทานประหลาดหลากดี บเคยมีในสยาม
หนึ่งของงามหลายหลาก ทรงบริจาคการบุญ
ล้วนมีคุณมีค่า ทุกสิ่งอ่าเอี่ยมงาม
คราวครันเครื่องสังเค็ด เครื่องสำเร็จทานะมัย
ยาตรผ้าไตรบริษการ ล้วนโอฬารของประณีต
เกินจาริตทานสามัญ เหลือรำพรรณโอฐูอ้าง
พระกุศลทรงสร้าง พรั่งพร้อมไพรบูลย์ ยิ่งนา ฯ

◎ จรูญรจเรขแจ้ง จิตรการ นิฤๅ
จับแต่กรุงโบราณ แรกสร้าง
ตลอดกรุงเทพสฐาน ยางกอก นินา
ยืนท่อนเปนตอนอ้าง เหตุล้วนควรแสดง ฯ

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)

รูปที่ ๑ แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑
ภาพสร้างกรุงศรีอยุธยา

◎ แถลงปางพระเจ้าอู่ ทองปรา รภเธย
จักประดิษฐนัครา ใหม่ยั้ง
ชี่พ่อหมู่พฤฒมา จารย์จัด การแธ
กลยาทว์สุมเพลิงตั้ง สวดพร้องพุทธมนต์ ฯ
◎ ชนงานขุดภาคพื้น ภูมิมณ ฑลเธย
สยพระสังข์เสวตรกล กษิรแผ้ว
เปนทักษิณวัฏดล แสดงศุภ อรรถเธย
เสรจกจพิธแลว สยสรางการผอง ฯ
◎ หนองโสนแนะถิ่นด้าว เดิมมิ ชื่อนา
ขนานเปลี่ยนนามธานิ เทพไท้
ทวาราวดีศรี อยุธ ยาเธย
กรุงกระษัตริย์สถิต์ได้ สร้อยปี่ปลาย ฯ
◎ บรรยายพระยศไท้ ธเรศตริ ศวรเธย
เฉลิมนิเวศน์ธานิ ภิเศกซ้ำ
รามาธิบดี นามเพิ่ม พระแธ
ปฐมรัชชัตียเลิศล้ำ ผ่านหล้าแหล่งสยาม ฯ

พระราชนิพนธ์

รูปที่ ๒ แผ่นดินสมเด็จพระราเมศวร ภาพตีเมียงเชียงใหม่

◎ ราเมศวรราชเจ้า ขอมภพ
ยกพยุหโยธารบ รุกล้อม
ตั้งทัพคับค่ายตลบ รอบเขตร เชียงชื่อ
ปืนใหญ่ยิงถูกป้อม ปกคุ้มลาวทลาย ฯ
◎ ฝ่ายเจ้าเชียงใหม่ขึ้น เชิงเทิน
ถือพัชะนิเมิล หมดแกล้ว
ให้ทหารลั่นธนูเหิน สารส่อ สยามแซ
ขอผัดสัตว์วันแล้ว จักน้อมเมืองถวาย ฯ
◎ บพิตรทราบหลายเล่ห์รู้ ลาวปด
แต่ราชงำงด รบไว้
อย่ายุทธสุดกำหนด ลาวกลับ แขงแซ
พระขับทหารไทยให้ หักปล้นผจญเวียง ฯ
◎ ได้เมืองเชียงใหม่ด้วย บุญฤทธิ์ ท่านแล
ฦาระย่อสุรฤทธิทิศ ทั่วรู้
ขุนลาวคดขบถคิด ร้ายล่อ ณรงค์เชย
แพ้ฤทธิแพ้สัตยสู้ ศึกแพ้พลสยาม ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร
(กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์)

รูปที่ ๓ แผ่นดินสมเด็จพระราเมศวร ภาพตีเมืองลแวก

◎ พระยาเขมรมาลอบตอน ครวกวน รบน่อ
สมเด็จราเมศวร ศักดิ์ไท้
ยกพยุห์พิริย์ยุทธขบวน ศึกเสร็จ ณรงค์แฮ
ลุทัพขับพหลให้ ริบล้างปลัยขอม ฯ
◎ พลไทยไล่รุกล้อม เมืองราย รบซ้อ
ทัพน่าฆ่าเขมรตาย เกลื่อนกลิ้ง
ทัพหลวงเร่งทหารหลาย เมืองแย่ง เมืองพ่อ
พระยาลแวกแตกเมืองทิ้ง ทัพจ้าเรือหนี ฯ
◎ บพิตรเสร็จจากคชให้ พลเข็ด ขึ้นนอ
ถูกหม้อดินเรือระเบิด แขะอู้
เข้ากำพุชาตะเพิด หนีสุด แสวงแล
จับแต่อุปราชผู้ บุตรได้ตัวถวาย ฯ
◎ ตรัสให้กองน่ารั้ง กำพุช
เลิกทัพกลับกรุงอยุธ เยศรไท้
เสร็จศึกปราบขอมทจ ริตพินาศ แล้วพ่อ
เผยอเดชราเมศวร์ไว้ สิบด้าวชาวสยาม ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร
(กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์)

รูปที่ ๔ แผ่นดินสมเด็จพระนครินทราชาธิราช
ภาพเจ้าอ้ายเจ้ายี่ชนช้าง

◎ นครินทร์ยี่นธิเรศไท้ ทิวงคต
สองราชวะโรรส เรืองรู้
ริบยกคชพลยท จรสู่ กรุงนา
เจ้ายี่ตั้งทัพสู้ ยาพร้าวพลับพลา ฯ
◎ เจ้าอ้ายมาตั้งทัพ วัดไชย ภูมิเขย
สองยกเข้ากรุงไกร แต่เช้า
หวังชิงราชมไห สวรรย์แก่ ตนนา
ถึงบ่าถ่านช้างเข้า ปะทะทั้งโททรง ฯ
◎ สององค์ทรงเงือดเงือ ง้าวขอ
สองฟาดสบสองสอ ขาดม้วย
สองบุญไม่มีภอ ผ่านภพ แลพ่อ
สองจุ่งสิ้นชีพด้วย ยาปักกอบผล ฯ
◎ มนตรียินข่าวเข้า มรณา
ต่างตริตริกปฤกษา เสร็จแล้ว
เชิญพระยาทสามพระยา นุชนารถ น้อยเขย
มาครอบครองกรุงแก้ว ปกเผ้าเหล่าประชา ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม

รูปที่ ๕ แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถ

ภาพพระอินทราชาชนช้างกับหมื่นนคร

◎ แสดงเดชโอรสเจ้า　　จอมสยา มรฐูเฮย
นามพระอินทราชา　　เฉิยบห้าว
ปางขุนชรเลี่ยงอา　　สัตย์อพ ยบแฮ
ไปชักทัพเชี่ยงด้าว　　สู่แควันแดนสยาม ฯ

◎ สงครามครานั้นขั่น　　ปกเชี่ยง ใหม่ฮา
คุมทัพหลวงป่วงเวี่ยง　　ออกล้อม
ถึงพิศณโลกย์เรี่ยง　　รายค่าย พักนอ
จวนรุ่งวันฤกษ์พร้อม　　พรักปล้นขั่นเมือง ฯ

◎ เคื่องเจตชาวถิ่นโต้　　เต็มอำนาจเฮย
เชียงใหม่ใจยำถอย　　ทัพพ้น
ยาตรพยุห์ลุเมืองกำ　　แพงเพ็ชร นาฮา
เจ็ดเที่ยวจัดทัพปล้น　　ต่างเปลี้ยปลอดชัย ฯ

◎ พระไตรโลกนารถผู้　　ผ่านอยุทธย์
ยินข่าวยกพลรุด　　ริบร้า
พระอินทราชดนุช　　นำทัพ น่านอ
ตีทัพพระยาเกี่ยรดิกล้า　　กลอกเกล้าแตกระสาย ฯ

น่า ๑๐ พระอินทราชา ชนช้างกับหมื่นนคร พระยาจินดารังสรรค์ (สาย) เขียน

ห้องสมุดพุทธสมาคม
จังหวัดนครราชสีมา

◎ ผายพลพะทับด้าว อุตตร อิกนอ
นามหมื่นนครนำ ทัพนั้น
จำรับขับกุญชร ชนคช ท่านฤา
ขุนอิกอิกสามชั้น เสียดล้อมระดมราญ ฯ

◎ ยืนทหารบรต้องภักตร์ พงศ์กระษัตริย์
เดชพระจะเถลิงรัชช์ สยเชือ
รอญศึกสี่สารขจัด ทัพใหญ่ ขจายแช
เสร็จเศิกเลิกพยุห์เมือ สู่ด้าวกรุงเดิม ฯ

หม่อมเจ้าประภากร
(ในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์)

รูปที่ ๖ แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

ภาพหล่อพระศรีสรรเพ็ชญ์

◎ ชุษณข์กยที่แปดเบื้อง สุริยวาร
วิสาขมาศกุญประมาณ ชัดแจ้ง
เอกศกปริจเฉทกาล ศักราช
อัษฐสัตสี่สิบแสร้ง สรุปด้วยหนึ่งฉนำ ฯ

◎ รามาธิปติเจ้า จอมธรร มิกเธย
ให้หล่อปฏิมาสรรพ์ ลักษณแผ้ว
ห้าหมื่นชั่งสามพัน ทองหล่อ หนักแฮ
นามพระศรีสรรเพ็ชรแพร้ว เพริศด้วยทรงองค์ ฯ

◎ รัศมีตลอดบาทได้ แปดวา สูงแฮ
อุระสิบเอ็ดศอกตรา ส่วนกว้าง
สี่ศอกภักตรปฏิมา สามศอก กว้างแฮ
พร้อมพระพุทธลักษณอ้าง โลกย์ล้วนชวนชม ฯ

◎ ด้านน่าบุมาศน้ำ เจ็ดสอง ขาเธย
หลังหกเศษสองรอง ทาบพัน
สองร้อยแปดสิบปอง หกชั่ง รวมแฮ
คำห่อพุทธเพื่อพัน เพื่องเนื้อผิวผิว ฯ

พระผดุงศุลกกฤตย์

(พระยาอิศรพันธุ์โสภณ ม.ร.ว. หนู อิศรางกูร ณกรุงเทพ)

รูปที่ ๗ แผ่นดินพระยอดฟ้า
ภาพเสด็จออกทอดพระเนตรช้างบำรุงา

◎ ลุกาลศักราชถ้วน อัษฐสต
เก้าสิบฉนำกำหนด เศษท้าย
ชวดสัมฤทธิศกจรด จิตรมาศ
ห้าค่ำขึ้นบ่ายย้าย ยักพันโสรวาร ฯ

◎ สมเด็จชัยยอดฟ้า เถลิงถวัลย ราชแช่
เสด็จพลับพลาสนามบรร เจิดแพร้ว
ทรงเริ่มพิธิทันต์ คชคู่ ปรุงแซ่
โดยราชประเพณีแผ้ว กิจเกื้อไผทถนอม ฯ

◎ สั่งผูกสองคชต้น ฉัททันต์
งาต่องาประกัน เจอะจัง
ตามแบบคชสาตรสรร บูรพ์ฉบับ ครบแซ่
เพื่อขจัดอุบัทว์ทั้ง เพิ่มพร้อมสวัสดิ์ผล ฯ

◎ พันเอกญเกิดเหี้ยมกาจ ทรยศ
งาพระยาไฟคช หักสบั้น
สามท่อนเมื่อจรวบจรด ประต่อ กันนา
แสดงว่าโทษร้ายหั้น ประจักษ์แท้เร็วถึง ฯ

พระผดุงศุลกกฤตย์
(พระยาอิศรพันธุ์โสภณ ม.ร.ว. หนู อิศรางกูร ณกรุงเทพ)

รูปที่ ๙ ตอนขุนวรวงศาธิราชว่าราชการ
ภาพพระเทียรราชาเสี่ยงเทียน

◎ พิเรนทร์อินทรเทพทั้ง สองสมาน
ศริยศหลวงบ้านลาน ตากผ้า
หมื่นราชเสน่ห์องงาน เรือเอก ไชยเอย
กับพระเทียรร่วมหน้า เพรียบพร้อมปฤกษา ฯ
◎ จักเสี่ยงเทียนเทียบให้ เห็นจริง จิตรเอย
ขุนพิเรนทรเทพติง ติห้าม
ผิวกิจหวิดประวิง ตกไย่ ทำฤา
การใหญ่ใจอย่าคร้าม ว่าแล้วลาจรัล ฯ
◎ พระเทียรเสี่ยงสัตยแก้ กังขา
เทียนพระเทียรราชา หนึ่งแล้ว
เทียนขุนวรวงศา ธิราชเล่ม หนึ่งเนอ
ในโยสถ์วัดบ่าแก้ว กอยเกือกลางคืน ฯ
◎ ขณะนั้นขุนใหญ่ซ้าย สวนกลับ โกรธฮือ
ชานหมากคายทิ้งถับ ถูกต้อง
เทียนขุนวรวงศ์ดับ ดาลชื่น ชมฮา
พอภิกขุอวยพรพร้อง พระนั้นพลันหาย ฯ

พระยาราชวรานุกูล
(เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช เวก บุณยรัตพันธุ์)

รูปที่ ๙ ตอนขุนวรวงศาธิราชว่าราชการ ภาพขุนพิเรนทรเทพกับพวกจับขุนวรวงศา ฯ

◎ ขุนวรวงศาธิราชผู้ ศิริสิริรรพ์ การเชย
ลงสู่นาวาผัน พริ้งพร้อม
แม่ศรีสุดาจันท์ กับราช บุตรแช
เสด็จณะเพนียดล้อม จับช้างติดโขลง ฯ
◎ ดลตำบลถิ่นบ้าน คลองสระ บัวนอ
ขุนใหญ่ขวาเรือชะ หนาบข้าง
ศรียศพิเรนทร์พระ ยาพิ ไชยชา
สวรรคโลกย์หมื่นราชอ้าง อีกสร้อยเสนหา ฯ
◎ ต่างออกสกัดกั้น กันใน สินธุแช
ขุนวรวงศ์ว่าใคร อย่าเข้า
พิเรนทร์ตอบจะไป เอาชีพ เองเอย
พลันเร่งพายเรือเร้า รอยกลุ้มกุมสกนธ์ ฯ
◎ ขุนวรวงศเจ้าแม่ อยู่หัว
ศรีสุดาจันท์ตัว บุตรได้
ฆ่าเสียมอดหมดครัว สามศพ
ไปเสียยประจานไว้ วัดแร้งแขวงกรุง ฯ

พระยาราชวรานุกูล
(เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช เวก บุณยรัตพันธุ์)

รูปที่ ๑๐ แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ภาพพระสุริโยไทยขาดคอช้าง

◎ บุเรงนองนามราชเจ้า จอมรา มญเชย
ยกพยุหแสนยา ยิ่งแกล้ว
มอญม่านประมวญมา สามสิบ หมื่นแช
ถึงอยุธเยศแล้ว หยุดใกล้นครา ฯ

◎ พระมหาจักรพรรดิเผ้า ภูวดล สยามเชย
วางค่ายรายรัพล เพียบหล้า
ดำริห์จักใคร่ยล แรงศึก
ยกนิกรทัพกล้า ออกตั้งกลางสมร ฯ

◎ บังอรอรรคเรศผู้ พิศไมย ท่านนา
นามพระสุริโยไทย ออกอ้าง
ทรงเครื่องยุทธพิไชย เช่นอุป ราชแช
เฉลิงคชาธารคว้าง ควบเข้าขบวนไคล ฯ

◎ พลไกรกองน่าเร้า โรมรัน กันเชย
ช้างพระเจ้าแปรประจัน คชไท้
สารทรงซวดเซผัน หลังแล่น เตลิดแช
เตลงขัยคชไล่ใกล้ หวิดท้ายคชาธาร ฯ

◎ นงคราญองค์เอกแก้ว กระษัตริย์
มานมนัศกัตเวที ยิ่งล้ำ
เกรงพระราชสามิ มลายพระ ชนม์เชย
ขัยคเชนทรเช่นค้ำ สอึกสู้ตัษกร ฯ
◎ ขุนมอญร่อนง้าวฟาด ฉาดฉะ
ขาดแล่งตราบอุระ หรุบดิ้น
โอรสริ้บกันพระ ศพสู่ นครแช
สูญชีพไป่สูญสิ้น พจน์ผู้สรรเสริญ ฯ

พระราชนิพนธ์

รูปที่ ๑๑ แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
ภาพเอาบื้นใหญ่ยิงค่ายพระเจ้าหงศาวดี

◎ พระมหาจักรพรรดิให้ จัดสำ เภาเฮย
เกณฑ์ไพร่ประจำลำ ใช่น้อย
เอาสินาศใหญ่นำ ลงสู่ เรือนา
ขึ่นชื่อนารายน์สร้อย เศษซ้ำสังหาร ฯ

◎ ทวยหาญชาญยุทธบ้อง ริปู
สองฝั่งเดินเพริ้ยบพรู พรั่งพร้อม
ขันฉ้อชักเรือดู คึกคัก
พอแล่นลบ้านบ้อม ทอดทิ้งสายสมอ ฯ

◎ พอมอญเห็นริบร้อน นำคดิ นั้นนา
ทูลเหตุเลศไพริ แค่เข้า
ไบ่ทันขาดวาที ที่เล่า แถลงเฮย
ไทยปล่อยบื้นลูกเข้า ตกข้างพลับพลา ฯ

◎ บัญชาสั่งให้แต่ง เครื่องพลิ กรรม์เฮย
เอากระสุนสรวงผิ เสร็จแล้ว
รบเดนคายขยบหิน จากถิ่น นนนา
ตั้งทุ่งพุทเลาแคล้ว คลาศพันไพรินทร์ ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม

รูปที่ ๑๒ แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
ภาพยิงถูกกิ่งโพธิในค่ายพระเจ้าหงษาวดี

ฮิ

◎ ภูบาลนฤเบศร์เธียง รามญู
เถลิงคชกระโหมสุวรรณ เวียคล้อม
พลพยุห์ยืนประจัน ณสามพิ หารเฮย
ดำรัสให้โหมห้อม หักปล้นเปลื้องเวียง ฯ
◎ จึงมหาจักรพรรดิเจ้า จอมสยาม รัฐเฮย
ชั้นสั่งพระยาราม เลื่อนพ้อ
เสนัศนรายน์ปราม ปรายเศิก
ลงตระเภาขันฉ้อ ล้นร้ารอญเข็ญ ฯ
◎ ศรเพลิงแผลงพลุ่งเปรียง ปริ่งยุทธ
ถอนถีบท้ายเรือทรุด ซัดเต้า
สูงส่งกระสุนสดุด สเดาะกิ่ง โพธิ์แฮ
ฉินท์เฉียดคเชนทรเจ้า เจอดหล้าแล่งเตลง ฯ
◎ ชาวประจำป้อมชื่อ มหาไชย
โทรมศราคนิไป กวาดกว้าน
พลเหล่าตเลงประไลย ลาญแหลก หลายแฮ
ไป่ฮึกไป่หาญต้าน ทัพท้อถอยคืน ฯ

พระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์

รูปที่ ๑๓ แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
ภาพช้างพลายศรีมงคลพลายมงคลทวีปอาลวาด

◎ ปางมอญมวญม่านกลุ้ม รุมติ
กรุงทวาราวดี รยเร้า
ทัพไทยบได้มี ไชยณ สนามเชย
จำล่าทัพกลับเข้า มั่นไว้ในนคร ฯ
◎ พลมอญอ่อนสิ้นสะ เบียงอา หารชา
ถอยจากศรีอยุธยา ยาตรเต้า
ทางเหนือเพื่อจักหา โภชน์ภักษ์
ราเมศวร์มหินทรเจ้า จู่จ้วงโจมตี ฯ
◎ เสียทีศึกจับได้ ทั้งสอง องค์เอย
ขี่นตเลงปรองดอง เปลี่ยนช้าง
มงคลทวีปของ จอมจักร พรรดิพ่อ
อีกหนึ่งพลายศรีอ้าง ชื่อท้ายมงคล ฯ
◎ ขัดคลสองช้างแปลก เสียงหมอ ควาญเอย
อาลวาดฤาหวั่นขอ เข่นสู้
เหลือมือตเลงรอ ราส่ง คืนแช
ดูแต่ช้างยังรู้ รักด้าวแดนตน ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ

รูปที่ ๑๔ แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
ภาพคล้องได้ช้างเผือกแม่ลูก

◎ จอมสยามนามพระเจ้า จักรพรรดิ
ผดุงราษฎร์ขาดพิบัติ ยเศร้า
บำรุงบุริรัฐ์ เจริญรุ่ง เรืองเธ
มั่งคั่งสินค้าเข้า ออกพ้นคณนา ฯ

◎ ปางเสด็จคลาลุด้าว แดนดง
มหาโพธิเพื่อจำนง จับช้าง
ยลอิภอุไภยมง คลลักษณ์ เลิศฮา
แม่เผือกลูกเคียงข้าง เผือกแม่นมารดร ฯ

◎ ภูธรขับต่อต้อน ดำริ์ สองเอย
ชัดบาศต้องกริณี แม่แล้ว
คล้องโปฎกหัศดี ตรุณเผือก ไต้นา
ปราโมทย์โกมลแผ้ว ผ่องล้ำสำราญ ฯ

◎ เสวตรสารเก่าใหม่ได้ หลายสาร
เพิ่มพระยศนฤบาล เพื่องพูง
ยิ่งจอมภูตาธาร ในภาค เพรงเธย
พระเกียรติคงอยู่คู่ยง ยัคนิ์ฤาสูญ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์

รูปที่ ๑๕ แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

ภาพสมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าหงษาวดีทำสัตยกันที่พลับพลา

◎ ปางสมเด็จพระเจ้า จักรพรรดิ
องค์พระหงษานัด พรั่งพร้อม
เสด็จสถิตย์พลับพลาวัด เมรุ ราชเชย
ต่างอาศน์มวญมาตย์น้อม นอยไท้สองเสมอ ฯ

◎ จอมเตลงเลออาศน์แล้ว แถลงไข
แด่พระเจ้าจอมไทย อเรศซร้อง
ขออำนาจรัตนไตร ยางค์ทิพ พยานเชย
ศรีอยธยาน้อง ท่านนี้ยกถวาย ฯ

◎ เพรงกาลน้องท่านต้อง ประสงค์สอง
สารเสวตรไป่สมปอง ป่วยค้าง
จนอนุชยกพยุหกอง ทัพใหญ่ มานา
ขออิกสองเปนช้าง สี่ช้างไปชม ฯ

◎ กับขอเอารสเจ้า จอมสยาม
คือพระราเมศวรนาม หน่อไท้
พระสนทรสงคราม พระยาจักร กรีนอ
จอมอยุธเยศยอมให้ เสร็จแล้วคืนนคร ฯ

หม่อมเจ้าวัชรินทร์

(ในกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ)

รูปที่ ๑๖ แผ่นดินสมเด็จพระมหินทราธิราชครั้งที่ ๑

ภาพพระมหาธรรมราชาปล่อยแพไฟ

◎ พระมหาธรรมราชาไท้ ทิศอุดร
ปรารภรำบานบร ราบไร้
เกณฑ์เสวกากร กายฐูกอย แพแฮ
ห้าสิบอิกเรือไว้ คู่ข้องจ่อเพลิง ฯ
◎ เดือนสี่สิบค่ำขึ้น เสร็จขนาน
เวฬุพ่วงไพศาล ชุ่มเชือ
สันโสมสมัยกาฬ ปล่อยเนื่อง กันนา
จุดโรจน์อัคคีเมือ ลวกล้างเรืออเรนทร์ ฯ
◎ โชนเชียวชลตีนริ เร็วชิด
ปะทะทัพนาวาติด ต่อไหม้
พลพระมหินทร์มหิศ ศรตน แตกแฮ
ย่อยยับขับนับได้ เอิกอออลเวง ฯ
◎ เสียเรือเสียรายฎูร์ม้วย มากหลาย
เสียกิจเสียกลหมาย แผกแพ้
ทเหลอลองชลาผาย ผนกลบ
ยังปากน้ำพิงแล้ แหล่งไท้ทัพหลวง ฯ

พระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์

รูปที่ ๑๗ แผ่นดินพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชครั้งที่ ๒

ภาพพระเจ้าหงษาวดีขุดอุโมงเข้าตีพระนคร

◎ ปางขพิตรผ่านเผ้า แผ่นเตลง
ดำริห์เลศหลายละเยง แยบเยือง
ย่างค่ายชิดคูเกรง ยืนกราด มานา
ราชบุรายยอกเปลื้อง ขุดพื้นเดินพล ฯ
◎ ทุกทัพขัยไพร่พร้อม เพริงกัน
รวงไผททำคัน เขตรคุ้ง
รัตติภาคแขงขยัน ขยับค่าย
แล่นอุโมงค์รุกรุ้ง ร่นเข้าริมคู ฯ
◎ ปรามศัพท์สงขสั่น แสนยา
หมู่แลหมู่โยธา ธิกข่อ
สำซิ่งขุดขุดมา มากมั่ว มูลเชย
สำซิ่งขนขนรอ เร่งแล้วราชการ ฯ
◎ ชาวกรุงถนัดรู้ ไพร่
ทลวงทลุปถพี ภาคใต้
ประดิทินคยิกคยี เขยื้อนขยด มานา
ส่องสินาศสาดให้ สหัสซ้องโทรมโรม ฯ

พระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์

รูปที่ ๑๙ แผ่นดินพระมหินทราธิราช ครั้งที่ ๒
ภาพพระเจ้าหงศาวดีให้ถมถนนข้ามน้ำ

◎ จอมพลาธิราชล้ำ　　หงษา วดีเธย
มีพระกฤษฎีกา　　ประกาศห้าว
ตรีทัพเร่งกรีธา　　พลสฤษดิ์ ผลูแช
ข้ามสมุทมุ่งก้าว　　โอบเอ็อมไอสวรรย์ ฯ
◎ ขัติโยปราชด้าว　　อัษฎงค์
สถิตย์วัดเขาดินตรง　　เกาะแก้ว
พระเจ้าแปรเสด็จดำรง　　เรียงวัด จันทน์แช
เจ้าภูกามแกว่นแกล้ว　　ค่ายตั้งตพานเกลือ ฯ
◎ สามแหล่งสามราชเร้า　　รดมชน
ขุดเร่งขุดดินขน　　ล่มน้ำ
เนื่องแน่นนิกรพล　　เพ็ญเพียบ ภูมิเอย
หามหายข้างแยกปล้ำ　　ทุ่มเท้งทำถนน ฯ
◎ นรานุรักษรอบด้าน　　แดนคร
แผลงมหัคนิศร　　สั่นหล้า
มุ่งแม่นอรินทร์รอน　　ราญชิพ
มอญอมิตรมากหน้า　　พินาศกลิ้งกลาดเฉนียน ฯ

พระเจ้าบวรวงศ์เธอ　　กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์

รูปที่ ๑๙ แผ่นดินพระมหินทราธิราช ครั้งที่ ๒

ภาพพระมหาธรรมราชาอาสาเจรจาความเมือง

◎ ปัจจามิตรร้อยหมื่นห้อม ปราการ
แปดมาศมุ่งหักหาญ ห่อนได้
ในกรุงเกิดกันดาร เสบียงยอย บางแฮ
แจ้งเหตุรามัญให้ สอถ้อยกลความ ฯ
◎ แม้นสยามยอมออกเผ้า ขุนทัพ
จักเลิกพลคืนกลับ สู่ด้าว
ไทยเกรงเตลงจับ เททอด ครัวแฮ
มอญทราบสั่งพลห้าว หักปล้นนครา ฯ
◎ พระมหาธิรรมราชเข้า ขันอา สาเฮย
จักสู่เมืองเจรจา จุ่งแผ้ว
เตลงราชอนุญาตมา โดยราช ยานแฮ
สู่ค่ายตรงเกาะแก้ว เกริ่นแจ้งใจความ ฯ
◎ ชาวสยามยลภักตร์ผู้ เผด็จชาติ ตนเฮย
ต่างต่างวางสินาศ เกลื่อนกลัม
ธรรมราชโดดจากราช ยานแล่น ถลาแฮ
อินทรเดชแยกอุ้ม ออกพ้นยี่นประหาร ฯ

พระราชนิพนธ์

รูปที่ ๒๐ แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ภาพยิงพระจำปาธิราช

◎ พระมหาธรรมราชเจ้า ไผทโกรม
สถิตย์ราชยานให้โรม สาตร์เร้า
ชาวกรุงเร่งหาญโหม หักศึก ลแวกแฮ
รับสั่งพลันพลเข้า รบพร้อมขอมถอย ฯ
◎ ยี่นจ่ารงค์พระให้ ไทยพยุห์ ยิงเฮย
กัมพุชราชริปู ซึ่งหน้า
วัดสามพิหารดู ยี่นคช รายนอ
กองทัพเราริบร้า เร่งซ้ำสาตร์โทรม ฯ
◎ ไทยปล่อยยี่นกึกก้อง โกลา หลเอย
ควันตระหลบกลบเวหา คลุ่มคลุ้ม
กระสุนถูกพระจำปา ธิราชทัพ น่านา
พิษอัคนิจึกลุ้ม ชิพลิ้นคอสาร ฯ
◎ กัมโพชราชล่าผ้าย พลากร
ถึงบ้ากระทุ่มจร หยุดยั้ง
สามคายกปลันนคร ห่อนหัก ไดแฮ
ทรงรายฎร์ลแวกทั้ง ทัพเมือเมืองขอม ฯ

หลวงราชพงศ์ภักดี (ม. ร. ว. วิน อิศรางกูร ณกรุงเทพ)

รูปที่ ๒๑ แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช
ภาพสมเด็จพระนเรศวรตามจับพระยาจีนจันตุ

◎ พระยาจีนจันตุข้า ขอมขุน
มาสู่กรุงมุ่งบุญ ปกเผ้า
ปั่นภพกอบการุญ รับปลูก เลี้ยงแฮ
ยกโทษโปรดเกษเกล้า ห่อนพ้องของไภย ฯ

◎ กลับใจจักสู่เจ้า ปถพิ ตนแฮ
สืบทรายการธานี ใหญ่น้อย
หวังสยายถ่ายโทษมิ มาแต่ หลังนา
สู่สเภาค่ำคล้อย ลอยโล้ครรไลย ฯ

◎ พระดนัยนเรศวร์แจ้ง เหตุรหัศ
ทรงพระชลยานรัด ริบร้น
พร้อมเรือนิกรขนัด ขนายไล่ สเภาแฮ
ทรงพระแสงปืนต้น ล่นต้องจีนตาย ฯ

◎ ตัวนายกัมพุชข้อง ปืนวาง มานา
ต้องพระแสงทรงราง ล่นร้าว
รบพลางริบหนีพลาง เรือตก ลึกเฮย
ลมเกิดกางใบก้าว ล่องลิ่วหายลำ ฯ

พระราชนิพนธ์

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

รูปที่ ๒๒ แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช
ภาพสมเด็จพระนเรศวรทรงบีนข้ามแม่น้ำสโตง

◎ หน่อนรินทร์ธรรมราชเผ้า พสุธา ไทยเฮย
นเรศวร์อุดรนรา ธิป์ไท้
ยกพยุห์สู่หงษา หวังช่วย ศึกแฮ
ทรายเรื่องรามัญใช้ เล่ห์ท้องปองผลาญ ฯ

◎ บรรหารฉินทพากย์พ้อ เผด็จมิตร
จักเริ่มปฏิยุทธคิด ตอบแค้น
สั่งมาตย์กวาดครัวสถิตย์ เทียบมารค มานา
เลิกทัพกลับคืนแควัน เขตรด้าวแดนสยาม ฯ

◎ ข้ามโสตงคลฟากเบื้อง ยุรพา
มอญกระทั่งผั่งคงคา ผ่ายโน้น
คำรัสสั่งเสนา โซมสาตร ศรแฮ
ยืนไย่แผวภาคโพ้น เพื่อน้ำไพศาล ฯ

◎ ภูบาลบงเนตรพ้อง ขุนพหล มอญเฮย
ขี่คชกายพ่างผล หมากพร้าว
ทรงเสดาะสินาศคล เด็จชิพ ยรแฮ
อุปราชหวาดฤทธิ์ร้าว อุระต้อนตื่นหนี ฯ

พระราชนิพนธ์

รูปที่ ๒๓ แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ภาพสมเด็จพระนเรศวรรบศึกเชียงใหม่

◎ พระมหาธรรมราชเจ้า จอมอยุธ ยาเชย
ทราบศึกโยนกรุด รอดด้าว
สองสมเด็จราชบุตร บัดกราย ทูลนา
ขอปรายปรบ์กษ์ห้าว หักให้เหือดหาญ ฯ
◎ ทรงสดับรับสั่งให้ เกณฑ์ทัพ
แปดหมื่นบกเรือนับ มากร้อย
พระเชษฐ์พระอนุชชัย พลรบ พายนา
เร็วล่าโมกข์น้อย สั่งตั้งกระบวนรณ ฯ
◎ สมเด็จพระนเรศวร์ทั้ง พระอนุช ท่านนา
เสด็จจากนาวายุทธ ยาตรเต้า
เร่งพหลองุตม์ ออกย่ำ เดิกแฮ
ลาวละคึกพลเข้า เกลื่อนกลุ้มรุมณรงค์ ฯ
◎ ขุนหนึ่งสวมเสือสัก กลาดแดง
ขับแสะขัดตาวแวง มาศบั้ง
พระนเรศวร์ลั่นพระแสง ยิงถูก ท่าวแล
ลาวไพร่พ่ายไย่ยั้ง แยกย้ายขจายหนี ฯ

พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน)

รูปที่ ๒๔ แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราธิราช

ภาพสมเด็จพระนเรศวรยิงทัพเชียงใหม่ในเรือ

◎ พระนเรศวร์กับอนุชพร้อม โยธิ
ยกจากลุมพลีตี ศึกเข้า
สเรนันทสุขดิ พลอริ ลาวเฮย
เขตร์บ้าโมกข์น้อยเข้า ต่อสู้พลหลวง ฯ

◎ พลพระทลวงไล่มล้าง ลาวยับ เยินเฮย
ทัพน่าเชียงแสนขับ ออกกั้น
เจ้าเชียงใหม่ประทับทัพ หลวงสระ เกยนา
ทัพน่าไล่ไทยกระชั้น ผู้น้ำทำเข็ญ ฯ

◎ สองกระษัตริย์เห็นอริต้อน ติพล พระเฮย
พระยาตรนาวาดล โมกข์น้อย
เกริกศัพท์สาตรพหล โยธยุทธิ กันนา
ยิ่งเมฆยิ่งพ้ารอย ฟาดครันกลางสมร ฯ

◎ สองกระษัตริย์กรง่าเงือ ยินยิง เปรียงเฮย
ต้องอริล้มระเนนพิง พาดม้วย
สาตรศึกตกอนชชิง บังพระเชษฐ์ ท่านนา
เรือรบเร่งรบด้วย อริล้าเหลือ ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าไชยันตมงคล

(กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย)

รูปที่ ๒๕ แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช
ภาพสมเด็จพระนเรศวรกลับจากศึกเชียงใหม่

◎ ลาวชาวเชียงใหม่แพ้ พังหนี ไปเอย
พลซึ่งรุกตามติ กลับพร้อม
พระนเรศวร์กับอนุชลิ ลาล่อง น้ำเฮย
เรือสำเสวกห้อม แห่จ้ำน้ำตาม ฯ
◎ บ้านโพธิ์สามต้นย่าน มรคคลา ถึงเฮย
พลางพระทอดทัศนา ผู่งไม้
ประสบศริสพรรณมา ธิราชเหล่า เขมรเฮย
ไป่หมอยยอยศิรไว้ ยศเว้นเยงยำ ฯ
◎ พระพิโรธดำริห์แก้ นักองค์ ทนงเอย
หลวงพิไชยบุรินทรจง ขั้นเกล้า
ชเลยลาวเสี่ยบผจานตรง เรือจอด นั้นแล
สมสะน้ำหน้าเจ้า ต่างด้าวทำขิง
◎ เขาจึงตัดศิรเส้า เสี่ยบผาน เสร็จเฮย
เคลื่อนพระชลวิมาน มาศแคล้ว
ระบือเดชพระสาธารณ ทุกเทศ แสยงนา
ผดุงรัฐผดุงราษฎร์แผ้ว เผด็จเสี่ยนศึกสลาย ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าไชยันตมงคล
(กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย)

รูปที่ ๒๖ แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ภาพสมเด็จพระนเรศวรบั่นค่ายพระเจ้าหงษาวดี

◎ บั่นมอญมาตั้งค่าย　　บางปหัน
พระนเรศวร์นำพลขันธ์　　ทัพม้า
สามกองนับรวมกัน　　ร้อยยี่ สิบแฮ
เศษอิกหกหาญกล้า　　ดาบคล้องทายทวน ฯ
◎ สวนพั้นมอญแตกเข้า　　ค่ายแฝง ตนนา
พระเสด็จโดยกำแหง　　เหิ่มกล้า
บั่นค่ายข้าศึกแทง　　ถูกท่าน ตกแฮ
กลับป่ายใหม่ใช่ช้า　　เช่นนั้นหลายคราว ฯ
◎ หนาวจิตรอมิตรร้อง　　เอออะไร นเรศวร์ฤา
องอาจปลอมไพร่ใน　　เศิกสู้
พิมเสนแลกเกลือไกล　　กันนัก นาพ่อ
ชรอยบิดรห่อนรู้　　เร่งให้ขับเปน ฯ
◎ ควรเห็นพิริยภาพห้าว　　หนณรงค์ ท่านเธย
สยามหย่อนอิศริยลง　　รายแล้ว
เอกราชกลับคืนคง　　โดยเดช พระแล
ซ้ำขาดอริราชแผ้ว　　นับร้อยยี่ปลาย ฯ

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช

รูปที่ ๒๓๗ แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช
ภาพสมเด็จพระนเรศวรบลักไวทำมู

◎ จอมเตลงอศรราชดาว อษฎง คตเอย
ทราบนเรศวร์ออกยง ยุทธกล้า
เกณฑ์ฉกรรจ์หมื่นหนึ่งจง คอยจับ นเรศวร์แฮ
พระนเรศวร์นำพลม้า ไล่ล้างรามัญ ฯ

◎ พลขันธ์สองบ่กกลุ้ม ออกกรู ล้อมเฮย
จึ่งลักไวธรรมมู มุ่งข้อง
ถอดั้งดายพ้นภู ธรถูก ทวนแฮ
พระนเรศวร์แทงต้อง ชีพสิ้นสดปราณ ฯ

◎ ทหารทศทายหอกข้วง โจมประจัญ พระฮา
ทรงพระแสงสพายพ้น ท่าวดิ้น
พระควบขับม้าถลัน รุกไล่ ตเลงแฮ
มอญยิ่งหนุนไย่สิ้น เข่นสู้ศึกไทย ฯ

◎ พลไกรโททัพกลุ้ม เกลื่อนสมร ภูมิ่นา
หาญต่อหาญราญรอน รยเร้า
พลไทยฆ่าพลมอญ เมิลดิ่น ดายแฮ
มอญพ่ายไทยคืนเข้า เขตรด้าวแดนเกษม ฯ

หม่อมราชวงศ์สำเริง

(พระยาพจนปรีชา อิศรศักดิ ณกรุงเทพ

รูปที่ ๒๙ แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภาพตีทัพน่าพระมหาอุปราชาหงษาวดี

◎ องค์พระนเรศวร์เจ้า　　จอมขา ตุรนต์เอย
ทรงพระยาไชยา　　นุภาพแผ้ว
โสทรานุชเอกา　　ทศรถ อิศวรแฮ
ทรงปราบไตรจักรแกล้ว　　กลาดพร้อมคอยไชย ฯ
◎ ทันใดเมฆอุบัติแล้ว　　ลับอำ พรเหย
ดลฤกษ์โหรกำหนด　　ฆาฏฆ้อง
เคลื่อนพยุห์อวัชนำ　　พลยาตร์ ขบวนแฮ
พลศึกฮึกโห่ก้อง　　เกริกสท้านธรณี ฯ
◎ ชไมกริ้งรราชได้　　สดับตรับ โสตรเอย
ป่วนปั่นหันกระสับ　　ส่ายว้า
สาวยาทยาตร์ใหญ่ฉับ　　ทลวงสู่ เศิกแฮ
มวญมาตย์คชพลล้า　　ลับท้าวทุกข์ทิว ฯ
◎ สองศริขัตเยศใกล้　　กลางรณ
ไสคชฆาฏเตลงพล　　พ่ายกลุ้ม
สาตราเล่ห์เผลิยงคล　　ดาลคลาศ องค์เอย
พแสงตระหลยอยคลุ้ม　　มืดท้าวแดนสมร ฯ

ขุนวรการโกศล
(พระพินิจสารา ทิม บุณยรัตพันธุ์)

รูปที่ ๒๑๙ แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ภาพสมเด็จพระนเรศวรทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา

◎ แถลงเรื่องอุปราชเข้า ยกพยุห์สู่สยามขัณฑ์ ครามอาจขลาดแขงขยัน พลางเพิ่มขุนขี่ช้าง

◎ ยุคลฤทธิราชเข้า องค์เชษฐ์นเรศรา อนุชนารถนุชเอกา ทราบศึกซ่องพลเต้า

◎ เห็นแขงแสร้งล่าล้อ เข้าถนัดตัดต้นชวน พ้อพาทอุปราชหวน สมคาดขับคชคว้าง

◎ สองข้างละคู่เข้า นเรศวร์ราชฟาดแสงพล อุปราชขาดอุระบน อนุราชทศรถน้อง

ราฆัญ เขตรกว้าง เข้าอยุธ ยาฤๅ ฉัตรล้อมปลอมปน ฯ

อยุทธยา ธิราชเข้า ทศรถ นามฤๅ ตัดสู้ดูแรง ฯ

ให้ขบวน บางนา รบช้าง

อายออก องค์แฮ ไขว่คว้ำบำรุ ฯ

โรมรณ พ่ายพ้อง

คอพัท กอนา ฆ่าม้วยมางา ฯ

น่า ๓๖ สมเด็จพระนเรศวร ทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา หลวงเพ็ชวกรรม (เล็ก) เขียน

◎ โยธาทัพต่อต้อน มอญมละ หนีนา
เห็นอย่างทางแพ้ชนะ เช่นนี้
ใช่มากหากจำจะ ไชยเทียง แท้เลย
หัวน่าถ้าดีชั่ ชักได้ไชยเสมอ ฯ

◎ สยามรัฐพัฒน์แผ่นพัน สองครา นี้แล
หนึ่งเขตรนเรศรา ชะนี
กับทั้งเทพมหา นคร เรานอ
สิทธิศุขสิทธิ์ไชยชี้ เชิดอ้างปางสอง ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร

รูปที่ ๓๐ แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ภาพสมเด็จพระวันรัตทูลขอโทษแม่ทัพนายกอง

◎ สมเด็จพระพนรัตทั้ง
ดลนิเวศน์บรรหาร
พระนเรศวร์ตรัสโดยงาน
สงฆ์สดับรับพจน์เอ้อน
◎ ภูวไนยตรัสแต่เบื้อง
มันมละโยมยวรกัย
คิดขลาดข้าศึกมวญ
ยารเมศโยมหากให้
◎ ทราบนุสนธิ์เสร็จสิ้น
ชรอยเทพย์ดาลบพิตรทรง
เฉกจอมวิสุทธิองค์
ทวยเทพถอยล่าล้า
◎ เพรงกาลมวญมาต์ยได้
อาญาจชีพมาต์ยผอง
ทรงอนุญาตโปรดคงครอง
สงฆ์ว่าใช่กิจใช้

อธิการ สงฆ์เฮย
ข่าวเย้อน
รณยุทธ ชเยศแฮ
อมาตย์ต้องทัณฑ์ไฉน ฯ
ยาตรขบวน พลเฮย
อนุชไท้
ยิ่งย่าน โยมนา
ชเยศท้าวตเลงพล ฯ
จอมสงฆ์ ทูลแฮ
เกียรดิกล้า
เอกชนะ มารนอ
เล่ห์ไท้อุภัยดาล ฯ
โดยลออง บาทนา
ภาคไว้
ไปปราบ ตนาวแฮ
อาตม์เมื้ออำลา ฯ

ขุนวรการโกศล
(พระพินิจสารา ทิม บุณยรัตพันธุ์)

รูปที่ ๓๑ แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ภาพทูตเชียงใหม่เฝ้าถวายราชบรรณาการ

◎ จอมเวียงเชียงใหม่แจ้ง เกียรติสยาม
แสยงพระยศเยงขาม ขาดห้าว
ตรัสใคร่มอยภพตาม ขนอยพึ่ง นุภาพแฮ
ทวยพระยาแสนท้าว ทั่วพร้อมยอมคัล ฯ

◎ ทรงสรรสารเสร็จพร้อม บรรณา การเฮย
จัดมอยตริมาตย์คลา คลาศเต้า
โดยเวียงตากมรคา ลุอยุ ธเยศแฮ
บัดมหาดไทยทลเค้า ทตน้อมบาทยงส์ ฯ

◎ ปางองค์นเรศวร์ไท้ ธรรมิศร์
บรรทับอาศน์ไพจิตร มาตย์พร้อม
นำทูตเทอดสาสนิศร์ เสนอลักษณ ถวายนา
ตรัสตอบตามขนอยน้อม พิภพอ้างออกถวาย ฯ

◎ อภิปรายลักษณตอยเข้า ลาวถวาย เมืองเชย
อิกราชบำนาญหลาย แขกเมือ
คมขาทมาตย์ชั้นผาย คลประเทศ ทลนอ
เชียงใหม่ทรายกิจเกื้อ มนัศปลื้มเปรมเกษม ฯ

จ่าชำนาญทั่วด้าว

(พระยาอภิชิตชาญยุทธ เจริญ เศวตนันทน์)

รูปที่ ๓๒ แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภาพตีเมืองตะนาวศรีแลเมืองทวาย

◎ จักรีแม่ทัพได้ ตะนาวศรี แล้วนา
ให้เทพวรชุนมี ชออ้าง
ยาตรเรือรบช่วยตี เมืองฝ่าย ทวายเอย
กองทัพถึงอ่าวกว้าง เขตรบ้านการบอ ฯ

◎ พอทัพพัตตะบะทั้ง สมิงอุยา กองแซ
ออกจากเมาะตมะมา ห่อนยั้ง
เรือรบฝ่ายทัพรา มัญปะทะ ไทยเชย
ต่างสัประยุทธกันตั้ง แต่เช้าชวนชาย ฯ

◎ ฝ่ายพระคลังแต่งให้ ทัพสอง อมาตย์ฤา
กรมชออาสารอง ริบเต้า
แต่เมืองทวายปอง ช่วยรบ ตนาวนา
สยศึกเร่งเรือเข้า ขนายท้ายฝ่ายบร ฯ

◎ เทพวรชุนสาตรซร้อง รดมศร เพลิงแซ
ต้องอุยากองรอญ ชีพมล้าง
เรือพัตตะบะแตกมอญ นายไพร่ ประลัยเชย
ตเลงฟ่ายตายรอดข้าง ตกเข้าข่าวไทย ฯ

ขุนภักดีอาสา

(พระอมรสินธพ นก)

รูปที่ ๓๓ แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ภาพเสด็จตีเมืองลแวก

◎ บรมราชนเรศวร์ให้ เตรียมพหล
พระราชมานูตน ขี่คำ
จ่โจมทัพชาญูชน คชชอ แลแซ
ทัพพระยาท้ายน้ำ ขี่ช้างมารประลัย ฯ
◎ พระยาสิหราชสร้อย เดโช ไชยเชย
ขี่จับโจมยุทธโค บุตรแกล้ว
พระยามหาโย ธาชัย คเชนทร์แซ
ไฟพัทธกัลช์กลั่นแผ้ว เศิกเสี้ยนสยสยอง ฯ
◎ สามยามยืนใหญ่น้อย จุดตับ
เสือเกิยหมวกหนังสรรพ สาตรแกล้ว
น่าร่าเกือกเหล็กกับ คชเครื่อง เสร็จแซ
ฤกษ์ลุเห็นพลุแล้ว ยกเข้าผลาญขอม ฯ
◎ สี่ทิศสี่ทัพช้าง ชนประตู เมืองเชย
ทรงคชหนุนเหนือดู เดชห้าว
อภิอาจราชมานู ขยกพลุก แทงแซ
ลแวกทวารเวียงร้าว ปรักล้มประลัยเมือง ฯ

พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน)

รูปที่ ๓๔ แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภาพพิธีปฐมกรรม

◎ จอมสยามนานเรศวรเจา ยถพ ณรงคฤๅ
ตรัสสั่งมุขมนตรี กอบตั้ง
ปฐมกรรมราชพิธี โหรทวิช ประดิษฐ์แซ
สรรพสิ่งสาตรสฤษดิ์ทั้ง แท่นพร้อมมณฑล ฯ

◎ เสวตรฉัตรนพชั้นที่ สรงสนาน
พหลรอบล้อมวงสถาน สถิตยเผ้า
เชิญเสด็จพระภูบาล ชินประทับ เกยเอย
องครักษกุมลแวกเข้า วัชฌไว้ใต้เกย ฯ

◎ เพ็ชรฆาฏสาตรตัดเกล้า ขอมพระยา
ถาดมาศรองเลือดมา สู่ไท้
ล้างพระยาทผ่ายโหรา พลันลั่น ฆ้องแซ
พราหมณ์เป่าสังข์เสนาะได้ ฤกษ์ครันดนตรี ฯ

◎ พระเถลองราชอาศน์เบื้อง ภิเศกสรง
เฉลิมพระเกียรติปราบณรงค์ นริศร์กร้าว
เปนขี้นรัตนสวัสดิองค์ เอกกฤษ ดานา
สมประสงค์พระอครัาว เสร็จขึ้นพลับพลา ฯ

หลวงราชพงศภักดี (ม. ร. ว. วิน อิศรางกูร ณกรุงเทพ)

รูปที่ ๓๕ แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภาพเสด็จเลียบเมืองลแวก

◎ สมเด็จพระนเรศวร์ผู้
ติลแวกแตกขอมขาม
ดำริห์ว่าสงคราม
ควรแผ่พระเกียรติให้
◎ ให้เกณฑ์พยุห์พร้อม
ชวนอนุชยวร
อ่าองค์อลงกรณ์
ทรงแสะจากค่ายเข้า
◎ ปวงทหารกุมสาตรถ้วน
ขี่รุงเริงรน
ผิวหมู่ริปูยล
โดยเสด็จอิศเรศท้าว
◎ นรินทรนเรศน์
ผจญหมู่ปัจจามิตร
ทุกเขตรที่เคียงชิด
เปนขันณ์ไทยทั้ง

ผดุงสยาม รายฎร์เอย
เดชไท้
ก็เสร็จ แล้วนอ
เพื่องพุ่งกรุงเขมร ฯ
พลจร
ราชเจ้า
กลยาตร ยุทธแช
เลียบอ้อมเมืองหลวง ฯ
ทุกตน
ฤทธิ์ห้าว
คงสยด สยองแช
อีกทั้งภราดร ฯ
เรืองฤทธิ์ นักเชย
มากครั้ง
สยามยั่น เดชนา
ต่างด้าวหลายแดน ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์

รูปที่ ๓๖ แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ภาพเสด็จไปตีเมืองหงษาวดี

◎ ทรงเดชนเรศวร์ไท้ เสด็จคลา
หวังหักกรุงหงษา สว่างแคล้น
ทราบอรินทร์ชักยี่นรา มัญสู่ เมืองฤา
ตามติดประชิดแควน้ ขนาบล้อมตองอู ฯ
◎ ภูธรดำรัสให้ ทวยหาร
ไปลาดล่วงสุสถาน แม่ช้าง
พยมอญหมู่หมอควาญ โขมขับ ถามแฮ
นำสยคชสารสล้าง แต่ล้วนช้างหลวง ฯ
◎ ปวงสารสูงศอกนิ้ว นามมิ่
สามสิบสามบาญชี่ ชัดแจ้ง
นอกนั้นยี่สิบกริ่ กับอิก โขลงแฮ
ผู้ผ่านตองอูแสร้ง ซ่อนไว้ไพรหนา ฯ
◎ พระมหาเทพผู้ ถือรับ สั่งเฮย
ชุนคชภักดิ์กลับ ลาดเต้า
สองคุมหมู่คชขับ พลริ่ย มานา
ถึงพลับพลาพาเข้า ค่ายไท้ถวายตัว ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช

รูปที่ ๓๗ แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภาพพวกหัวเมืองทำสัตย์ที่เมืองลำพูน

◎ ปางพระนเรศวร์ชัย้องปกปวง สยามยา
เชียงใหม่ยำยำยวง บาทแล้ว
เมืองออกแห่งเชียงหลวง หลายกว่า สิบนอ
คุมควบกันแถลงแกล้ว เกลื่อนสู้หอคำ ฯ
◎ จอมสยามดำรัสให้ อนุชา ท่านเธย
พระเอกาทศรถ เรียกอ้าง
เสด็จไปดับเช็ญอา ณาเขตร เชียงแส
ธแต่งอยายธรรมล้าง เหตร้าวคืนสมาน ฯ
◎ จัดการกำกับถ้วน ทุกเชียง ออกนอ
ขุนทุกเวียงหามา มั่วพร้อม
เชียงหลวงส่อยเอียง เอนเซ่น ส่อเลย
ลอยรบกันธน้อม หน่วงให้กลายดี ฯ
◎ สามัคคีแจกให้ เห็นปูน ท่านนา
เสด็จพระธาตุลำพูน เพื่อหมั้น
สัตยามพ่ต่อนพยร ถือทก เมืองแส
เชียงใหม่สัตยตอบครั้น เสร็จพร้อมคืนสถาน ฯ

หม่อมเจ้าประภากร
(ในสมเด็จเจ้าพ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์)

รูปที่ ๓๙ แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ

ภาพทูตแขกเมืองไทรเผ้า

◎ แถลงปางอยุธเยศพร้อง เพลงพจน์
พระยาทเอกาทศ รถไท้
เสด็จยกพยุห์ปรากฏ กัยเชษฐ์ ท่านเธย
หวังปราบอังวะให้ แบ่งเหี้ยมเขาเหิม ฯ

◎ พันเอิญพระนเรศวร์ไชร้ สู่สวรร คตนา
เมืองชื่อห้างหลวงพลัน อมาตย์พร้อม
มอบราชกฤชภัณฑ์ พระนุช ท่านนอ
เปนขั้นปกเกล้าล้อม รอบแคว้นแดนสยาม ฯ

◎ สงครามเข็ญขาดด้วย ยารมิ์ พระเอย
ยกพยุห์กลับบุริ ลุด้าว
กำแพงเพ็ชรธานี พักผ่อน พหลแธ
ทูตถิ่นเมืองไทรน้าว สาสน์น้อมนำเสนอ ฯ

◎ ประโคมออกอมาตย์เผ้า ดายดา
เบิกทูตทูลสารา เสร็จแล้ว
ถวายเครื่องราชบรรณา การบ นอบเธย
ทรงตอบโดยระบอบแคล้ว คลาศเข้าเนาสถาน ฯ

หม่อมเจ้าอลังการ

(พระองค์เจ้า ในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์)

รูปที่ ๓๙ แผ่นดินสมเด็จเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์

ภาพพระพิมลธรรมเป่นขบถ

◎ พระศรีศิลป์ชื่อตั้ง พิมล ธรรมเชย
เรียนรอยไตรเภทกล ศึกรู้
ศิษย์โยมนับร้อยคน ใผ่ฝาก ตัวพ่อ
เจ้าหมื่นศรีสุนทร ยุตรเลี้ยงมานาน ฯ
◎ คิดการจะใคร่เข้า ชิงไอ สูริย์เอย
ชุมศิษย์โยมมาใน วัดแล้ว
สึกออกยกพลไป พักวัด หนึ่งนา
คอยฤกษ์เบิกพลแคล้ว คลาศพันไภยกษัย ฯ
◎ ให้ขนสรรพเครื่องถ้วน ทุกตน
ประเจียดเลขยันต์มงคล แจกให้
น้ำมันอิกน้ำมนต์ เจิมประ ทั่วนา
พอนักขัตฤกษ์ได้ ยกเข้าถึงทวาร ฯ
◎ ทวยหารขวานฟาดจ้ำ พันทวาร
เหล็กรัดไผ่ทนทาน อยู่ได้
ประตูพังประนังขาน โห่ลั่น
พระพิมลเร่งให้ ริบเข้าเนาวัง ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม

รูปที่ ๔๐ แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

ภาพยี่บุ่นเข้าพระราชวัง

◎ ปางสมเด็จพระเจ้า ทรงธรรม
เสด็จออกยอกแปลคำ มคธให้
แด่ภิกษุวารกำ หนดนับ ร้อยแซ
ยังอาศน์จอมทองไท้ ท่านสร้างสามหลัง ฯ
◎ คราวมียี่บุ่นค้า เคืองเข็ญ นครเชย
คุมพวกประมาณเข็ญ จะร้อย
ยกถึงที่นั่งเห็น องค์ราช สถิตย์ฮา
ยี่บุ่นไพร่ใหญ่น้อย แน่นล้อมทรงธรรม ฯ
◎ พระวัดประดู่เข้า เชอญูเสด็จ
แปดรูปริบพาเล็ด ลอดลั้
ต่อหน้ายี่บุ่นเข็ด ขามเดช ท่านแล
ไปห่างต่างว่าลั้ ไข่กล้ากุมทัณฑ์ ฯ
◎ พระมหาอำมาตย์ห้าว หาญคึก
คุมพวกไพร่พลคึก เข่นเค้น
ฆ่ายี่บุ่นบ่จนึก เอนกชีพ ลาญนอ
ยี่บุ่นเหลือแตกเร้น รอดชีวสเภาหนี ฯ

พระยาราชวรานุกูล
(เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช เวก บุณยรัตพันธุ์)

495.9113009 หนังสือยายก
ก 9640 ๒๖.๓๒ ข.๙๕๒๔

รูปที่ ๕๑ แผ่นดินสมเด็จพระเชษฐาธิราช

ภาพเจ้าพระยากระลาโหมเปนขบถ

◎ ปลงศพมาตเรศแล้ว พอโพยม พยับแฮ
เจ้าพระยากระลาโหม ชิกห้อม
ตอบกลต่อกลโรม เราเร่ง สนองฤา
พลร่วมจิตรสนิทน้อม นับถ้วนสามพัน ฯ
◎ ลงเรือเรือพยุห์ร้อย ลำไคล ถึงเฮย
ชิ้นสู่ประตูไชย โชคแผ้ว
เสารี่ขี่ขับไห รณร่า เริงแฮ
ถึงน่าพระกาฬแล้ว ลดน้อมอธิษฐาน ฯ
◎ ถึงวัดสุธาวาศสิ้น แสงรอน รวีนอ
พลพักจวบฤกษร จุ่มล้าง
มงคลสุนทร ทวาเรศ พังแฮ
พลเพียบพันดินสล้าง ล่วงท้องสนามใน ฯ
◎ หนุ่มสาวชาวแม่อ้อ โอฐู่อึง ตลอดเอย
พระเชษฐาตกตลึง เล่ห์ใบ้
ลงนาเวศหนึ่งจึง ตามจับ มานา
อำมาตย์รับประสาสน์ใช้ สั่งให้สังหาร ฯ

พระยาราชโยธา (เผื่อน)

รูปที่ ๔๒ แผ่นดินสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา

ภาพพระนารายน์ยกเข้าไปตีพระราชวัง

◎ พระนารายน์ทรงสดับถ้อย ขนิษฐา แถลงเฮย
โทมนัศเพื่อพระอา เสน่ห์น้อง
หวังพระเฉกบิดา ใดประทุษฐ์ จิตรฤา
ท่านก่อก่อนจำต้อง ตอบต้านสานตาม ฯ
◎ ดำรัสสั่งอมาตย์ให้ เตรียมพหล เสร็จนา
เถลองคชพลันเร่งพล ริบเต้า
สุธรรมราชทรายนุสนธิ์ สังต่อ ยุทธแฮ
พอพระนารายน์เข้า รอบล้อมวังหลวง ฯ
◎ นารายน์เปนเจ้าเร่ง โยธา รบแฮ
สุธรรมราชทรงคชา ธเรศยั้ง
ยืนสถิตยที่หลังสา ลาลูก ขุนเฮย
สองพวกพลไพร่รั้ง ริบซร้องสาตรศร ฯ
◎ กระสุนบ่นพวกข้าง พระอาท่านนา
กระทบบาทพระนัดดา เฉียดเข้า
บัดบ่นถูกพระพา หพระ อาเอย
ศรีสุธรรมราชเจ้า พ่ายเร้นวังหลัง ฯ

นายเสถียรรักษา

(พระยามนูสารสาตรบัญชา ศิริ)

รูปที่ ๔๓ แผ่นดินสมเด็จพระนารายน์มหาราช ภาพราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศส

◎ จอมวังฝรั่งเศสผู้ ทรงคฤศต์ สาสน์แซ
หลุยที่สิบสี่สฤษดิ์ เพริยกพร้อง
ออกท้องพระโรงสถิตย์ วรอาศน์ เอกเอย
ในนิเวศเวอไซล์ซร้อง ส่ำด้วยทวยชุน ฯ

◎ นายปานราชทูตไท้ ไผทสยาม
พระวิสูตรสุนทรนาม ที่ตั้ง
อุปทูตทูตที่สาม อิกพวก พรรค์นา
ถวายพระราชสาสน์ทั้ง เครื่องเกือไมตรี ฯ

◎ ขององค์สยามราชเจ้า นารายน์ นามนอ
เสนอสนิทมิตรภาพหมาย เรียบร้อย
โดยราชวโรบาย สุขมยิ่ง แลนา
สิบขนบธรรมเนียมน้อย ใหญ่ทั้งภูมิสถาน ฯ

◎ สองนครต่างทวีปทั้ง ต่างทิศ กันนา
สองชาติสาสนาผิด แผกล้วน
สองเมืองต่างมิมิตร จิตรต่อ กันนอ
สองประเทศประโยชน์ถ้วน ถี่ได้ดังประสงค์ ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์
(กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา)

รูปที่ ๔๔ แผ่นดินสมเด็จพระนารายน์มหาราช

ภาพพระยาสีหราชเดโชไชยตีค่ายพม่า

◎ ทัพไทยรายค่ายล้อม
พม่าออกยุทธไป่ชนะ
จึ่งซุ่มหมู่พละ
ทำอุบายหมายแก้
◎ พระยานามสีหราชสร้อย
นำทหารร่วมมโน
ขับม้ากระลึงโต
เข้าค่ายบรห่อนช้า
◎ พลไกรอังวะขน
รบประชิดชาวสยาม
พลไทยฆ่าภุกาม
พลพม่ามากล้อม
◎ ทหารอังวะจับได้
กริ่งมั่นพันธนาการ
เหตุปราศจากวิจารณ์
เดชะบุญหลุดได้

อังวะ เมืองนา
ร่ำแพ้
ในค่าย พร้อมแฮ
เหล่าเสี้ยนศึกสยาม ฯ
เดโช
กาจกล้า
มรมั่น มือเชย
จิตรชื่นเคยไชย ฯ
จากสนาม เพลาะแฮ
โห่ห้อม
กายก่าย กันเฮย
รบเร้ารุมประดัง ฯ
ไทยทหาร สันเฮย
กราดไว้
จวนวอด วายแฮ
กลับล้างริปูลาญ ฯ

หม่อมราชวงศ์สำเริง
(พระยาพจนปรีชา อิศรศักดิ ณกรุงเทพ)

รูปที่ ๔๕ แผ่นดินสมเด็จพระนารายน์มหาราช

ภาพสมโภชเจ้าพระยาคเชนทรฉัททันต์ช้างเผือก

◎ ชวดโทศกจุลละถ้วน ถึงพัน
เศษยี่สิบสองสรร ส่อไว้
กรมการนครสวรรค์ ยอกส่ง เวรนา
สมุหนายกได้ ด่วนเผ้าทูลฉลอง ฯ
◎ ว่ากองคชไค้คช พลายวรรณ เสวตรนา
สูงสี่ศอกเศษสรรพ์ ศุภพร้อม
พระนารายน์สั่งเกณฑ์กัน เรวรัย มาเชย
นายไพร่ไปแห่ห้อม รับเข้าโรงพิธี ฯ
◎ มีการสมโภชถ้วน เจ็ดเวน
พระราชทานนามเกณฑ์ โยคตั้ง
เจ้าพระยาบรมคเชน ทรฉัท ทันต์แฮ
โปรดพระราชทานทั้ง เครื่องพร้อมอาภรณ์ ฯ
◎ ขุนหมื่นหัวสิบให้ รักษา สารเอย
ทรงโปรดนายกองหา คชให้
เปนขุนหมื่นมิตรา ภูมิ์เพิ่ม ทรัพย์แฮ
ชนที่ช่วยคล้องได้ ทรัพย์เสื้อพัตรประทาน ฯ

พระยาราชโยธา (เผื่อน)

รูปที่ ๔๖ แผ่นดินสมเด็จพระนารายน์มหาราช
ภาพเสด็จตีเมืองเชียงใหม่

◎ พระนารายน์วรนารถผู้ เถลองภพ
ศรีอยุธยาลพ ยุรด้าว
สั่งมาตย์แม่ทัพรบ ริบจัด การเธย
กำหนดนัดวันน้าว หักปล้นผจญเมือง ฯ

◎ ลุเวลารติฤกษ์ถ้วน ยามสาม
ทรงเครื่องปราบสงคราม สู่ช้าง
พลายหักสิบทิศนาม พาหนาศน์ ท่านนา
สั่งจัดเพลองพลอ้าง เอิกเข้ารณรงค์ ฯ

◎ แสนไทยนายไพร่พร้อม เห็นดวง พลุ่ยอ
ขุนทัพขับพลทะลวง ทลึ่งปล้น
รอบรุกทุกกระทรวง ยิ้นบ่าย เวียงฮา
นารายน์ราชยาตรช้างต้น เร่งต้อนทวยหาญ ฯ

◎ พลลาวสามารถสู้ ตายแหลก หลายแธ
ทุกทิศทัพไทยแหก หักเข้า
เมืองเชียงใหม่ปลัยแตก ตอนร่ง สว่างฮา
ตามจับแสนหลวงเจ้า เขตรได้โดยถวิล ฯ

พระยาราชวรานุกูล
(เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช เวก บุณยรัตพันธุ์)

รูปที่ ๔๗ แผ่นดินสมเด็จพระนารายน์มหาราช

ภาพหลวงสรศักดิชกเจ้าพระยาวิชเยนทร

◎ ฝ่ายหลวงสรศักดิแข้ง ประจักษ์การ
สมณพราหมณาจารย์ ขุ่นข้อง
วิชาเยนทร์ทุจริตหาญ เบียนสาสน์ หมองเอย
ศึกภิกษุสามเณรร้อง เร่ียกใช้เชิงชเลย ฯ
◎ กอบกิจสิทธิขาดได้ โดยใจ มันฮา
กำเริบจิตรบ่เกรงไภย เท่าก้อย
จึงนำเหตุทูลไทย อยุธยัน สยามแฮ
ทราบตระหนักประจักษ์ถ้อย อัคอั้นโองการ ฯ
◎ ไฉนหนออ้ายฝรั่งนี้ โปรดนัก หนาเฮย
ทำโทษให้มันประจักษ์ จุ่งได้
ตริเสร็จสู่ที่พัก เคยว่า การพ่อ
นั่งท่าแทบที่ใกล้ เช่นเขียวคอยที่ ฯ
◎ วิชาเยนทร์ลุนิเวศชิ้น สถิตยอาศน์
ว่ากิจใครผิดขาด ถอดตั้ง
สรศักดิพิศยิ่งขาด ตาใคร่ สับเฮย
ลุกทลึงชกบ่ยั้ง ย่ยขว้ำขม่ำลง ฯ

หม่อมเจ้ากรรเจี่ยก
(ในกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศ)

รูปที่ ๔๙ แผ่นดินสมเด็จพระนารายน์มหาราช
ภาพเจ้าพระยาวิชาเยนทรชั่งบีนพระพิรุณแสนห่า

◎ พระนารายนธราชเจา จอมนรนทร
ทรงพระดำริห์จินต์ จักให้
ราษฎรทั่วแดนดิน รู้เล่ห์ ฉลาดแฮ
แห่งวิชาเยนทร์ได้ ยศล้ำเลยพระยา ฯ
◎ จึ่งมิรับสั่งให้ เหล่าขุน นางเฮย
คิดชั่งบีนพระพิรุณ ใหญ่นั้น
จะหนักสักกี่ลย์ เร่งชั่ง เร็วนอ
ทกหม่อำมาตย์อัน ใยเออนอาสา ฯ
◎ จึ่งตรัสให้ท่านเจ้า พระยา ชั่งเฮย
ฝรั่งรับลากบีนมา ถ่วงท้อง
เรือเพียบเท่าใดตรา ทิกลาก ขึ้นแฮ
ชั่งศิลาลงต้อง เทียบน้ำแนวเดิม ฯ
◎ ก็แจ้งโดยเล่ห์ล้ำ แหลมหลัก
บีนพระพิรุณหนัก เท่านั้น
กราบทูลพระจอมจักร พรรดิทราบ บาทเฮย
ข้าราชการคิดขยั้น ขยาดคร้ามเชิงเฉลียว ฯ

ขุนโอวาทวรกิจ
(พระยาโอวาทวรกิจ แก่น)

รูปที่ ๔๗ แผ่นดินสมเด็จพระนารายน์มหาราช

ภาพพระเพทราชาขี่ม้าแดงพยด

◎ นารายน์บรมนารถเจ้า จอมจักร พรรดินา
เสด็จประพาศพระตำหนัก สระแก้ว
สราญราชกระมลภักตร ผ่องชื่น
ทรงอัศวรัตพรรณแล้ว สั่งให้กลับพล ฯ
◎ ลุวัดพระศรีรัตนท้าย มหาธาตุ
เสด็จจากอัศวราช ไปช้า
โองการตรัสประภาษ พระคช บาลเฮย
จงควบขับขี่ม้า พยดน้ลองดู ฯ
◎ เพทราชานอยเกลา เคยมคล บาทเฮย
เปลื้องส่านจากพุงพลัน ริบเต้า
ปูทับพระยี่ภู่ผัน โผนขี่ ม้าแฮ
ขับย่างสะเทินเท้า เหยาะเยื้องจรจรัล ฯ
◎ พวกพหลยลต่างน้อม ต่างประโคม
คิดว่าจอมไผทโกรม เกียรติพุ้ง
ทรงทอดพระเนตรโสม นัศตรัส สรวลแฮ
พระเพทราชาสดุ้ง โดดม้าลงดิน ฯ

ขุนโอวาทวรกิจ

(พระยาโอวาทวรกิจ แก่น)

รูปที่ ๕๐ แผ่นดินสมเด็จพระนารายน์มหาราช

ภาพหลวงสรศักดิล้อมตึกพระเจ้าเหา

◎ หลวงสรศักดิแข้ง ประจักษการ
ตึกพระเจ้าเหาสถาน มาตย์พร้อม
ด่วนยาตรกัยทหาร สิบหก ตามแฮ
ผู้สนิทถือดาบล้อม ลุไหว้บิดร ฯ
◎ จึ่งออกประกาศก้อง กลางมาต ยาเธย
หากว่าพระชนกนารถ ล่วงแล้ว
เราจักรักษาราช สมบัติ สืบนา
พวกท่านจะสอดแคล้ว คัดค้านเปนไฉน ฯ
◎ ทันใดไพร่ซึ่งล้อม ตึกหลาย
พลันสอดอาวุธราย รอบด้าน
บ้างถือสาตรเดินกราย ตรงแวด วงฮา
ผองมาตย์หวาดสท้าน อัดอั้นตลึงแล ฯ
◎ สรศักดิแกว่งดาบเงื้อ คุกคาม
มวญมาตย์ขยาดขาม ไพ่ข้อง
ต่างคนย่อยอมตาม บังคับ ท่านนา
สรศักดิจึงขานพร้อง มอบให้บิตุรง ฯ

ขุนพินิจจัย

(หลวงภิรมย์โกษา อยู่)

รูปที่ ๕๑ แผ่นดินสมเด็จพระนารายน์มหาราช

ภาพจับเจ้าพระยาวิชาเยนทร์

◎ วิชาเยนทร์ยินอ้างพระ โองการ หาเชย
รู้เล่ห์เหล่าอริพาล คิดร้าย
ตรองหลีกยลดาล มานะ เห็นแช
อยู่ก็ม้วยแม้ผ้าย ผิวม้วยดูดี ฯ
◎ นึกมีโทมนัศน้อย จิตรถาม ทนายนอ
ไฉนท่านสุรสงคราม กอบสร้าง
คุณปการความ ดีแต่ เพรงแช
จักลิขิตด้วยหัตถ์ล้าง ลบด้วยบาทา ฯ
◎ หวนมานึกเสียงเข้า สู่ราช วังแช
พิริยซุ่มพฤกลาด แกล่กล้ำ
น่าหลังประดังกราด พลองแพ่น เผงพ่อ
ถูกถนัดพลัดผลงขว้ำ แผ่กลิ้งกลางผลู ฯ
◎ หัวหูแขนขุยขี้ รอยทุย
กายสั่นอยู่หรุบหรุบ เร่าดิ้น
นอนไถลไหล่ล่หลบ แลนาถ
เสือกเสือกแล้วสุดสิ้น ชีพสิ้นสุดเวร ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าจันทรทัตจุธาธาร
(กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา)

รูปที่ ๕๒ แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา

ภาพชักพระบรมศพสมเด็จพระนารายน์

◎ แถลงปางธิราชไท้ พระมหา บรุยย์เชย
ออกหมู่มุขมาตยา ยอยเกล้า
เชอญบรมศพพระนา รายน์เริบ ริ้วแซ
บัดราชโองการเจ้า เร่งให้เดินกระบวน ฯ

◎ เพลิงตั้งหลังแรดฆ้อง กลองมา ลยูเชย
จตบาททวิบาทคลา คู่เคล้า
เครื่องแห่คู่แห่สา ระวัดแน่น นันต์แซ
กลองชนะประโคมเร้า อุโฆษก้องแตรสังข์ ฯ

◎ เครื่องสูงบังแซกซ้อง ชุมสาย
รถพระโยงโปรยผาย ผ่องข้า
อินท์พรหมคู่เคียงราย แสงหว่าง เครื่องเชย
รถพระโกษฐ์เผ่นฟ้า กลดกั้งบังสูริย์ ฯ

◎ เครื่องหอมประเทียบล้วน รถผาย
นาอเนกเหล่าหลาย แห่ห้อม
ถึงน่าขักรวรรดิหมาย สั่งหยุด กระบวนเชย
ทรงพัดวิชะนีน้อม โยกให้โปรยทาน ฯ

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขจรจรัสวงศ์
(กรมหมื่นปราบปรปักษ์)

รูปที่ ๕๓ แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา
ภาพอ้ายธรรมเถียรเปนขบถ

◎ ธรรมเถียรขบถตั้ง ตัวเปน เจ้าเชย
เทียบอภัยทศเห็น ถ่องถ้วน
ชั้นช้างพวกเพียบเพ็ญ ตามแน่น มานา
หยุดวัดมณฑปล้วน เหล่าผู้โฉดเขลา ฯ
◎ พระมหาอุปราชเจ้า นามสร ศักดิ์เชย
ประพาศโพนกุญชร พะเนียดล้อม
ทราบการเกิดดัษกร เสด็จกลับ กรุงแฮ
ส่มหาไชยย้อม อย่าใกล้วังจันทร์ ฯ
◎ บัณฑูรท่านสั่งให้ โยธิ
บรรจุสาตรอัคนิ ใหญ่สู้
เสร็จเสี่ยงพระยารมิ ยิงไป่ ออกนา
ไขออกจึงรู้ผู้ ประจุพลั้งผิดผัน ฯ
◎ บรรจุขึ้นใหม่แล้ว ทรงจุด ชนวนแฮ
ถูกคชขบถทรุด ทรวดม้วย
ธรรมเถียรวิ่งเวียนมุด รกซ่อน กายนา
พรรคพวกพลอยแตกด้วย วงดนซนหน ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช

รูปที่ ๕๔ แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา
ภาพตีเมืองนครศรีธรรมราช

◎ เชลงปางขึ้นอยธไท้ เพทรา ชาเอย
มิยอกเมืองไชยา นยเกล้า
ศรีธรรมราชแรงมา นะมุ่ง ประทุษฐ์แช
ตรัสทัพยกเรือเต้า ตัดให้มลายสูญ ฯ
◎ ทัพเรือพระยาราชสร้อย บังสรร
ถึงขัยทัพเมืองขัน ต่อต้าน
เก่งกาจสาตรสั้นพ่น ฟาดต่าง ตายนา
ยี่นใหญ่เล็กเสียงสท้าน แทบท้องทเลทลาย ฯ
◎ หาญต่อหาญห่อนพลั้ง เพลงณรงค์
ต่างขยาดย่อาจยง ยุทธใกล้
พอทัพยกสุรสง ครามถัย ถึงนอ
เร่งพยุห์โอบหลังได้ ตายหน้าตายี่น ฯ
◎ บังสรรสมนึกให้ ทหารรบ
รุกไล่แตกตายศพ คล่ำน้ำ
ทัพนครศึกกระทบ สดท่ ทนเฮย
แล่นแหวกแยกแจวข้ำ ปลาศลิ้หนีไภย ฯ

หม่อมเจ้าอลังการ
(พระองค์เจ้า ในสมเด็จเจ้าพ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์)

รูปที่ ๕๕ แผ่นดินพระเจ้าเสือ

ภาพเสด็จทรงช้างข้ามบึงหูกวาง

◎ พระสรรเพ็ชญ์แปดผ้าย ผองพยห์
โดยนครสวรรค์ผลู หยุดยั้ง
ชุมพลณบ้านหู กวางประทับ แรมฮา
สั่งไพร่ไล่ช้างตั้ง พเนียดล้อมลงซอง ฯ
◎ สั่งสองเอารสให้ ถมบึง ขวางเชย
เฉภาะวิถีตรงถึง พเนียดกว้าง
สองทำเสร็จสางบึง เสด็จคช ข้ามแล
ถมใหม่ไม่แน่นช้าง เหยียบเท้าถลำเลน ฯ
◎ นเรนทร์โกรธว่าลูกท้าว คิดขบถ
เหลือบสบสองทรงคช เสด็จใกล้
เงื้องว้าวฟาดหมายปลด ชิพเชษฐ์ ดนัยนา
ขนิษฐ์ยกขอรับได้ พี่น้องทลวงหนี ฯ
◎ ภูมิขับช้างไล่ บทัน
สั่งอมาตย์ตามจับพลัน อมาตย์เต้า
พบหน่อพระเชิญจรัล เร็วกลับ ถวายเอย
พระพิโรธสั่งติเช้า ค่ำคุ้งคืนเมือง ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัติวงศ์

รูปที่ ๕๖ แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเสือ
ภาพพันท้ายนรสิงห์ถวายชีวิตร

◎ สรรเพ็ชญ์ที่แปดเจ้า อยุธยา
เสด็จประพาศทรงปลา ปากน้ำ
ล่องเรือเอกไชยมา ถึงโคก ขามพ่อ
คลองคดโขนเรือคำ้ ขัดไม้หักสลาย ฯ

◎ พันท้ายตกประหม่าสิ้น สติคิด
โดดจากเรือทูลอุทิศ โทษร้อง
พันท้ายนรสิงห์ผิด บทฆ่า เสียเทอญ
หัวกับโขนเรือต้อง คู่เส้นทำศาล ฯ

◎ ภูบาลบำเหน็จให้ โทษถนอม ใจนอ
พันไม่ยอมอยู่ยอม มอดม้วย
พระโปรดเปลี่ยนโทษปลอม พันรูป แทนพ่อ
พันกราบทูลทัดด้วย ท่านทิ้งประเพณี ฯ

◎ ภูมิปลอยกลับตั้ง ขอบรร ไลยพ่อ
จำสั่งเพ็ชฌฆาฏพัน ฟาดเกล้า
โขนเรือกับหัวพัน เส้นที่ ศาลแล
ศาลสืบกฤติคุณเค้า คติไว้ในสยาม ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร
(กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์)

รูปที่ ๕๗ แผ่นดินพระเจ้าท้ายสระ
ภาพช้างทรงพระมหาอุปราชเทงช้างพระที่นั่ง

◎ สรรเพ็ชญ์ที่เก้าขึ้น อยุธยา
พร้อมอนุชอุปราชคลา พยุห์สล้าง
เสด็จดลนครนา ยกประพาศ ไพรแย
แรมทัพหวังจับช้าง เพื่อใช้ในบุรี ฯ

◎ รายตริจันทร์แจ่มท้าว เถลิงคช ยาศเธย
อมาตย์ขี่คชหมดตาม เสด็จด้อม
คอยทางคชเถื่อนสกด รอยพบ ตัวนอ
พระขับพระคชพร้อม อมาตย์คล้องคลอกัน ฯ

◎ จันทรลับเมฆช้างพระ ลับฉาย ไม้เธย
อนุชขับคชเหม่อหมาย ช่วยคล้อง
ขวยเงาพฤกษ์เสยพลาย ทรงซวด เซเอย
ควาญตกช้างฟกร้อง ริ่เข้าไพรสาณฑ์ ฯ

◎ โองการเลิกไล่ไท้ คืนพลับ พลานา
อนุชหวั่นวอนขอรับ โทษพลั้ง
ไม่แกล้งพระไม่จับ เอาผิด นิดเลย
เสร็จเสด็จกลับกรุงทั้ง คู่ท้าวเนาเวียง ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัติวงศ์

รูปที่ ๕๙ แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ
ภาพชลอพระนอนวัดป่าโมกข์

◎ พระนอนป่าโมกข์นี้ วิหาร
สถิตยแทบนที่ธาร ที่คุ้ง
ชลไล้หลากไหลพาน เซาะตลิ่ง
น้ำน่าท่าทางรุ้ง เลาะล้ำทลายพัง ฯ
◎ ครั้งนั้นจึงเกิดข้อ กังขา
ผิพระหล่อก็พา เคลื่อนได้
เปนแผ่นก่อแน่นหนา หนักนัก
ฤาจะเลื่อนชลอให้ ห่างร้าวดลดิ ฯ
◎ มีพระยาราชสร้อย สงคราม
ช่างชาติฉลาดความ คิดซึ้ง
อาสาพยายาม กอบกิจ
การชลอลวกทึ้ง พระพันชลภัย ฯ
◎ อะไรยากลำยากลั้น เหลือเข็ญ
แรงและปัญญาเป่น ที่แก้
พระนี้หากให้เห็น วิชาช่าง ไทยนา
ไฉนจะทำได้แล้ ภาพนี้พึงยล ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ

รูปที่ ๕๗ แผ่นดินพระเจ้าบรมโกษฐ์
ภาพขุนชำนาญสู้กับพระธนบุรี

◎ มหาอุปราชอ้าง　　องค์บรม โกษฐ์ฮา
คำริห์ขามศึกระดม　　ดุดือ
ตรัสถามมาตย์ทุกกรม　　บวรราช วังแฮ
ทัพค่ายฝ่ายเรารือ　　รบแพ้ทำไฉน ฯ

◎ ขุนชำนาญนบไท้　　ทูลอา สาเอย
ข้าบาทคงชีวา　　อย่าคร้าม
พลันประนตลิลา　　เร็วจัด พลนอ
คุมพวกสามร้อยขาม　　เขตรตานราญรอน ฯ

◎ ปะทะทัพชัยไพร่เข้า　　โจมผจญ
พอพบภักตรพระธน　　ขี่ม้า
กุมหอกกลอกกลับคล　　ดาบหวด
ต่อพระธนแทงกล้า　　ต่อกล้าราวี ฯ

◎ ขุนชำนาญโดดเงื้อ　　ดาวฟาด
ถูกพระธนคอขาด　　ด่าวดิ้น
นำถวายพระอุปราช　　ทัศน์ศิร เศิกแฮ
ทรงพระโสมนัศสิ้น　　สร่างพันกมลหมอง ฯ

พระยาราชวรานุกูล
(เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช เวก บุณยรัตพันธุ์)

รูปที่ ๖๐ แผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ
ภาพพระยาไทรถวายช้างเล็บครบ

◎ ปางองค์บพิตรเผ้า ภูวนา ยกแย
สมเด็จบรมราชา ธิราชอ้าง
พระที่นั่งสุริยา มรินทร์อาศน์ สถิตยแย
เสด็จออกอำมาตย์สล้าง สลับล้วนเคียมคัล ฯ
◎ บัดประจันต์ประเทศเจ้า ไทรบุรี
นามระญาธิบดี ถ่นเผ้า
ได้สารศุภลักษณมี เล็บรอบ บาทนา
นำประนตน้อมเกล้า คชนั้นทลถวาย ฯ
◎ จอมภพปราโมทย์ปลื้ม กมลมาน
โปรดยกความชอบสถาน อนึ่งได้
จึงประสาสน์บำนาญ อเนกนัย ค่านา
ควรแก่ความชอบให้ เหตุตั้งภักดิ์ ฯ
◎ แล้วโปรดตั้งคชให้ ขนระวาง
สมเยศคชยาทางค์ ประเสริฐพัน
พระยรมฉัททันต์วราง เสมอมิ่ง เมืองแย
สมโภชเฉลมลน หลากเหลนงานฉลอง ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมศรีศุภโยค
(กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ)

รูปที่ ๖๑ แผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ

ภาพอลังกปูนิ์ถวายนกกระจอกเทศ

◎ เชลงเรื่องสมเด็จเจ้า แผ่นดิน ไทยนอ
พระสุริยามรินทร ราชไท้
สิบกระษัตริย์ปถพินทร ผ่านอยธ ยาพ่อ
เสวยศุขทุกวันให้ เฉอยชนฤาไทยทวิ ฯ
◎ มีนายกำปั่นผู้ ภักดิ์
ชื่ออลังกปูนิ์ จัดได้
นกกระจอกเทศสี มอใหญ่ ขริงพ่อ
กับสัตว์สิงโตให้ อมาตย์น้อมนำถวาย ฯ
◎ ฝ่ายกระษัตริย์ดำรัสให้ รางวัล แขกนอ
พาสัตว์อัศจรรย์ยัน ลุด้าว
เพราะจิตรคิดกระตัญ ญูต่อ ไทยนา
จึงอุส่าห์แล่นเรือก้าว เกาะข้ามเขตรถึง ฯ
◎ คนไทยพึ่งแรกได้ เหนสิง โตนอ
แตกตื่นดื่นชายหญิง มากยั้ง
ดูนกเทศโตขริง ปลาดแปลก เพรงพ่อ
ต่างเล่าต่างฦๅตั้ง แต่นั้นต่อมา ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร
(กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์)

รูปที่ ๖๒ จลาจลสมัย

ภาพพระยาวชิรปราการกับทหาร ๕ ม้า รบพม่า ๓๐ ม้า

◎ ปางสมัยปวงม่านปลั้น อยุธยา
เห็นพินาศนครา ห่อนแคล้ว
พระยาวชิรปรา การกาจ หาญแฮ
คุมพวกพันกลั้นแกล้ว คิดพร้อมใจกัน ฯ
◎ พันผ่าข้าศึกห้อม แตกฉาน
รบรับรายทางราญ รอดได้
พักแรมณบ้านพราน นกนอก กรุงนา
ปล่อยพรรคพลหาญให้ ลาดค้นธัญญา ฯ
◎ มาปะปรบก๋ยต้อน ตามติด
ตนหนึ่งกับทหารสนิท นับห้า
ขับแสะเสิดประชิด ชล่าไล่ ทะลวงแฮ
หมู่ม่านสามสิบม้า หมดห้าวเฮหนี ฯ
◎ กรุงศรีอยุธเยศแพ้ ไพรี
มากบมีสามัคคี คิดสู้
เพียงห้าแต่หากมี ใจร่วม หาญเฮย
อาจชนะแก้กู้ ก่อตั้งกรุงธน ฯ

พระราชนิพนธ์

รูปที่ ๖๓ สมัยจลาจล

ภาพพระยาวชิรปราการ รบพม่าในพงแขม

◎ ปางพระยาวชิรสร้อย ปราการ
เห็นพวกพลลนลาน ตีนหน้า
คิดหลากจึงบรรหาร สั่งหมู่ พลแฮ
เร็วเร่งสืบพลข้า ใคร่รู้ศึกใคร ฯ

◎ ม้าใช้ไปสืบได้ ความกลับ เรียนแฮ
ว่าพม่ากรีฑาทัพ เกือบใกล้
แลดูสุดตานัย ในบ่า แขมแฮ
ทรายเหตุจึงสั่งให้ รีบร้อนเดินครัว ฯ

◎ เหลืออยู่แต่ไพร่ร้อย คนปลาย
ให้จัดพลยี่นราย บ่าไว้
ท่านหนึ่งกับห้านาย ทหารออก ล่อแฮ
เตรียมสรรพพอทัพใกล้ ไพร่พร้อมยิงยี่น ฯ

◎ สามคราวพม่าม้วย บรรไลย
แตกยับกองทัพไทย โห่ซ้ำ
เสร็จศึกจึงยกไป ตามครอบ ครัวแฮ
เดินทัพหกเวลล่ำ เขตรเข้านาเกลือ ฯ

หม่อมเจ้าชายดำ
(ในกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศ)

รูปที่ ๖๔ สมัยจลาจล

ภาพเจ้าตากตีค่ายพม่าที่โพธิ์สามต้น

◎ ปางวิบัติสยามรัฐร้อน เปนจลา จลแย
พม่าล่วงราญูอยุธยา ป่วนกลุ้ม
บรรพ์กระษัตริย์สู่สวรรคา ไลยเสื่อม วงศ์แย
หาข่มีใครคุ้ม เขตรร้อนรายฎร์รสาย ฯ

◎ สยามแยกเปนหกด้าว โดยชน ชุมนา
นายกหกส่วนสกล ต่างห้าว
ต่างรุกต่างราญรณ กันซึ่ง กันแย
ทวยราษฎร์ปราศศุขร้าว ร่างร้านเรือนหนี ฯ

◎ ส่วนโพธิ์สามต้นค่าย พระนาย กองนา
คือพม่าตั้งมั่นหมาย กวาดผู้
เจ้าตากควบนิกาย พลมุ่ง มาพ่อ
หวังขจัดษัตรกู้ บูรร้างคืนเขษม ฯ

◎ ทัพจีนกองน่าเจ้า ตากชาญ ศึกฮา
ยกระดมค่ายราญ ษัตสยั้น
นายกองประลัยลาญ พลแหลก ลาญนอ
มอญพม่าเหลือตายนั้น เพิกผ้ายกระจายหนี ฯ

หม่อมราชวงศ์เปี่ย
(เจ้าพระยาพระเสด็จ มาลากุล ณกรุงเทพ)

รูปที่ ๖๕ แผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี

ภาพพระยาตานีส่งตัวเจ้านครถวาย

◎ จักริเตริยมทัพพร้อม โยธา
กัยพิไชยราชา ริบเร้า
ถึงเมืองชื่อเทพา พักทราบ ระหัศเหย
เจ้านครหนีเข้า เขตรแควันตานี ฯ

◎ ขู่แขกให้ส่งเจ้า เมืองนคร คืนเหย
ขืนขัดเราจักรอญู รบร้า
เมืองบ้านจักเปนบอน เหลวแหลก
แขกจักขลาดฤกล้า เร่งให้ตอบขาน ฯ

◎ ตานีหนาวเดชข้า หลวงหลาย
คร้ามครั่นอันตราย รายฎูร้อน
จับพวกนครนาย ไพร่ส่ง มาเหย
ยังท่านข้าหลวงต้อน รับด้วยยินดี ฯ

◎ ทั้งสองนายทัพได้ สมคิด แล้วนา
จำครบพวกอมิตร ตราดตรึง
นำถวายแด่บพิตร ธนราช
ตรัสว่าโทษมันซึ้ง เร่งให้ปฤกษา

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)

รูปที่ ๖๖ แผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี

ภาพตีเมืองสวางคบุรี

◎ ทัพพิไชยยมราชทั้ง สองคล ยเรศเชย
สวางค์ชื่อตั้งค่ายพล โอบอ้อม
พระฝางเร่งสั่งพหล สถิตยน่า ที่นอ
บัดคชตกลูกพร้อม เสวตรแผ้วเปนพัง ฯ

◎ พระฝางยลเลศรู้ เกรงอา นุภาพนอ
รบอยู่สามทิวา พ่ายแคล้ว
คุมสมรรคพรรคพวกพา คชเสวตร ปลาศแช
กองทัพเข้าเมืองแล้ว บอกแจ้งทัพหลวง ฯ

◎ กองหลวงจากพิศณุโลกได้ ตริ่วาร
สดับบอกเร่งทวยหาญ ห่อนยั้ง
ถึงหาดท่านโองการ สั่งมาตย์ เร็วเชย
ตามขับอ้ายเรือนทั้ง เสวตรน้อยกิริณี ฯ

◎ จึ่งพระยาอินทรวิชิตผู้ ไชยชาญ
หลวงคชศักดิหาญ เจอะช้าง
สองมาตย์จับนางสาร ตัวประเสริฐ มานา
ถวายแด่จอมทัพอ้าง ยเรศไท้กรุงธน ฯ

หลวงฤทธิจักรกำจร

(พระยาอภัยพลภักดิ์ ม.ล. อุกฤษฐ์ เสนีวงศ์ ณกรุงเทพ)

รูปที่ ๖๗ แผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี
ภาพเสด็จตีเมืองพุไทยมาศ

๏ พระมหานายกเจา กรุงธน ยุเรศเธย
เทียบทัพยกเรือพล ไพร่พร้อม
กำหนดเที่ยงคืนคล ราชฤกษ ณรงค์แธ
รุดเร่งนิกรล้อม ตรัสให้อุบายรอญ ฯ
๏ กรมอาจารย์ข้ายปล้น ยันกำ แพงเธย
พลไพร่จินอะนำ ต่อต้าน
ซัดสาตรสินาศซำ นาญฤนัด นักนา
หนนยไต้นายด้าน ต่างตั้งตอยิง ฯ
๏ บันดาลพระเดชให้ ไทยคิด
ว่าทัพหลวงหนุนประชิด ช่วยแล้ว
ต่างฮึกต่างเหิมจิตร โจมจู่ ผจญนา
หนุนเนื่องกันกลั่นแกล้ว เกริกก้องกลางรณ ฯ
๏ พลพุไทยมาศสู้ เศิกสยาม
ไทยบ่เยื่อสงคราม รุกเร้า
บันไดพองตาม กันพาด เวียงฮา
พอรุ่งเร่งยันเข้า บุรไต้ญวนหนี ฯ

พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน)

รูปที่ ๖๙ แผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี
ภาพพม่าค่ายเขานางแก้วยอมแพ้

◎ กรุงธนุบเรศเจ้า　　คราวยุค
เสด็จตรวจหมวดหมู่มุข　　มาตย์แกล้ว
ตั้งค่ายประชิดรุก　　รอบค่าย　พม่าฮา
เขาย่านบ้านนางแก้ว　　กวดล้อมรังณรงค์ ฯ

◎ ตรัสสั่งขุนทัพให้　　พาตัว
อุตมสิงหจอจัว　　จรดร้อง
เรียกอคงหว่นคนหัว　　น่าพม่า　มาเฮย
ขืนอยู่สู้ขัดข้อง　　ฆ่าสิ้นบเหลือ ฯ

◎ ภูกามสามค่ายต้อง　　สวามิ　ภักดิเฮย
โยชุกรวมสาตรศิริ　　ส่งเหี้ยน
วันรุ่งแม่กองทวิ　　ทศพวก　นายเนอ
กัยปะคันเลเมี้ยน　　หวุ่นเผ้าทูลลอง ฯ

◎ จึงงุยคุงอหวุ่นทั้ง　　ยองโย
แมงนรทาเนมโย　　ใหญ่น้อย
นายไพร่อดเข้าโซ　　ซานออก　ยอมฮา
รวมพม่าพันสามร้อย　　ติรม้าหญิงสอง ฯ

พระยาราชวรานุกูล
(เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช　เวก บุณยรัตพันธุ์)

รูปที่ ๖๙ แผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี
ภาพนายขนมต้มชกพม่าถวายตัวพระเจ้าอังวะ

◎ องวะธิราชเจา ภูกาม
ฉลองธาตุร่างกุ้งงาม ครกครน
ขนมต้มซื่อชาวสยาม ตนหนึ่ง
ขันต่อยตีพวกพ้น ม่านรู้ครูมวย ฯ

◎ ฉับฉวยชกฉกซ้ำ ฉบฉับ
โถมทุบทุ่มถองทับ ถีบท้าว
เตะตีต่อยตุบตับ ตบตัก
หมัดหมู่เมงมอญมาว มานเมอหมางเมน ฯ

◎ เกินสิบต่อยบ่ซ้ำ สองยก
ม่านกระษัตริย์หัดลูบอก โอฐูพร้อง
ชาติสยามผิยามตก ไร้ยาก ไฉนนา
ยังแต่ตัวยังต้อง ห่อนได้ ไภยมี ฯ

◎ ฉากนี้สมพากย์พร้อง เพรงสุภา สิตเฮย
เคยปากหากพูดมา มากครั้ง
“ กรงศรีอยธยา ไย่ขาด ดีเลย”
รูปฉากพากย์ติดตั้ง ต่อให้เห็นจริง ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร

รูปที่ ๗๐ แผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี
ภาพอะแซหวุ่นกี้ดูตัวเจ้าพระยาจักรี

◎ ทัพไทยพิศณุโลกสู้ ศึกแซก ศึกนอ
ติพม่าเลียบค่ายแตก ทุกครั้ง
เถ้าม่านแม่ทัพแปลก ใจขยาด ฤทธิ์พ่อ
ขอพบนายกตั้ง ทัพรั้งรอเชอญ ฯ

◎ พลสยามยินพม่าเย้า ยินดี ยิ่งนอ
เจ้าพระยาจักรี ขี่ม้า
กั้นสัปทนศรี สง่ายุทธ
ยกพยุห์ออกท้า ทัพให้ดูตัว ฯ

◎ อะแซหวุ่นกี้พิศ พระยาจักร กรีนอ
ชมรูปฤทธิณรงค์ลักษณ์ เลิศผู้
ภายน่าจักสูงศักดิ์ เปนกระษัตริย์ สยามเชย
เฉลิมภพรบพม่าสู้ เศิกแพ้ไผทเกษม ฯ

◎ พลางให้ของเครื่องม้า ทองคำ
หวังจักส่อศึกทำ แยบย้อน
เจ้าพระยาจักรีสำ เหนียกทราบ ประสงค์แฮ
กลับยักกลศึกสอ้น คิดซ้อนกลภุกาม ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร
(กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์)

รูปที่ ๗๑ แผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี
ภาพแห่พระแก้วมรกฎแลพระบางลงมากรุงธนบุรี

◎ สมเด็จกระษัตริย์ศึกเข้า จอมพลา กรเชย
ยาตรพยุห์ปราบข่จจา มิตรแผ้ว
ล้านช้างพ่ายกฤษฎา ธิการเกี่ยรดิ ท่านฤา
ได้พุทธมรกฎแก้ว กับทั้งพระบาง ฯ
◎ เพื่อมหันต์บารเมศแจ้ง มหัศจรรย์
จึ่งสยพุทธรัตนอัน ยิ่งอ้าง
จักถึงซึ่งเถลองถวัลย์ รัฐราช แลฤา
เฉลิมโลกย์ดิลกสร้าง สิบหล้าแหล่งสยาม ฯ
◎ ศักราชพันร้อยสี่ สิบมิ หนึ่งนา
บุศยมาศกุญชี จวบแล้ว
พุทธรูปลสระบุริ สถานท่า ชลแช
พร้อมทนั่งกิ่งแก้ว อิกทั้งเรือไชย ฯ
◎ เชิญพระบางพระแก้ว สู่นา เวศนา
มากพยุหนาวา แห่ห้อม
ถึงกรุงเทพสถิตยมา พักวัด อรุณเอย
มหรศพสมโภชพร้อม จวบสิ้นไตรวาร ฯ

ขุนภักดีอาสา
(พระอมรสินธพ นก)

รูปที่ ๗๒ ภาพเมื่อจลาจลในกรุงธนบุรี

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าเสด็จกลับจากเมืองเขมร

◎ องค์อรรคนายกผู้
ฦๅเกียรติเกริกอิก
มหากระษัตริย์ศึก
แรมทัพเสียมราฐร้า

◎ จอมทัพสดับข่าวอ้าง
เจ้าแผ่นดินวิกล
ร้อนเร่าทั่วรัฐมณ
ใครจะกันตนคุ้ม

◎ กระลิลามลุกล้ำ
จึงพระยาสรรค์จับ
ดำริห์จักริบกลับ
ให้ตรวจพลไกรเข้า

◎ เวลาไชยโชคได้
เสด็จสู่เกยชุนกรี
บันดาลพระวรวิ
งามสง่าหาคู่อ้าง

พรรฤก เดชแช
ท่วหล้า
สมเศก นามนา
รบเสียนศึกขอม ฯ

กรุงธน บุรีเธย
คลั่งคลุ้ม
ฑลเทียบ อยายนา
โทษได้ไข่มี ฯ

รำงับ
ถอดเจ้า
จัดกิจ กรุงแช
ขนบริ้วยาตรา ฯ

ดิถี สวัสดิเธย
เทียบช้าง
วรรณผ่อง ประภาแช
อันแม้นฤามี ฯ

ᐊᐱᐢᑭ ᑲᒪᑲᐧᐊᐣ ᓂᑲᓇᐧᐊᐣᐊᑲᓂᐧᐊᐣᐊᑲᓂᐧᐊᐣᐊᑲᓂᐧᐊᐣ ᑭᒪᒋᐊᐧᐃᓂᐧᐊᐣᐊᑲᓂᐧᐊᐣᐊᑲᓂᐧᐊᐣᐊᑲᓂᐧᐊᐣ ᐊᑲᒪᒋᐊᐧᐃ

◎ โยธิเห็นถนัดอ้อ อัศจรรย์ ใจเอย
ต่างเทอดหัดถ์อภิวันท์ ท่วมเกล้า
บารมีพระจักพลัน ถึงเสวตร ฉัตรพ่อ
ปราบยุคเข็ญเย็นเผ้า ไพร่ฟ้าประชากร ฯ
◎ บทจรโดยด่านด้าว พระจา รึกเฮย
บันลุธนนครา ปราศเสี้ยน
ปรามปรายพวกพาลา เตียนราย แล้วแฮ
พุทธสาสน์รายฎร์เจริญเทียน เทียบครั้งเพรงกาล ฯ

พระราชนิพนธ์

รูปที่ ๗๓ แผ่นดินพระบาทสมเด็จฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภาพปราบดาภิเศก

◎ สุรรเสริญเสียงสนั่นด้าว ม่านเตลง ฦๅเฮย
ไทยทั่วขลาดแต่เพรง กลัยกล้า
ลานใจลุไชยเชวง ทุกทิศ
เพราะพระพุทธยอดฟ้า พระพิ้นใจไทย ฯ

◎ ปราบปรามไปทั่วหล้า แหล่งสยาม
ปราบศึกนอกในขาม เขตรลั้
ปราบดาภิเศกตาม แบบบ ราณแฮ
โดยลักษณรูปนี้ แนะให้พึงเห็น ฯ

◎ เปนเวลาเสด็จขึ้น พัทธบิฐู
พระราชครูปโรหิต ใผ่เผ้า
อัญเชอญพระเสวยอิศร สมบัติ
ปรุงสาสน์ราษฎร์เย็นเกล้า ออกอ้างสมญา ฯ

◎ บรมราชาธิราชเจ้า สยามินทร์
ปรโมรุราชินทร์ ยิ่นหล้า
สามัญนิกรยิน ยลเริ่ยก พระเอย
ว่าพระพุทธยอดฟ้า โลกย์ล้วนชวนชม ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ

รูปที่ ๗๔ แผ่นดินพระบาทสมเด็จฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ภาพยิงปืนลูกไม้พังค่ายพม่า

◎ พระมหาอุปราชอ้าง
สุรสิหคนขาม
ยกพยุห์สงคราม
เพื่อพม่ายกพลกล้า

◎ โยธิสองฝ่ายเผ้า
พม่าสาดอัคนิศร
กรมพระราชวังบวร
ปืนลูกไม้มาตั้ง

◎ จังกาปืนลูกไม้
ดินกระสุนยัดเผลาะ
เหล็กขับชนวนเจาะ
มือขับชุดแกว่งแต้

◎ ค่ายพังถูกพม่าล้ม
พวกพม่าฤาอาจ
ซ้ำพอสยบเสียงขาด
สุดฤทธิสุดแรงรู้

พระเจ้าน้องยาเธอ

ออกนาม
ทั่วหน้า
ไปต่อ ยุทธนา
ล่วงเข้ากาญจน์บุรี ฯ
ราญรอน
ไปยั้ง
ให้ลาก
สั่งให้ทหารมา ฯ
เลงเหมาะ
เสือกแส้
ดินกลอก ชนวนเยย
จุดเปรี้ยงเสียงปัง ฯ
ตายกลาด
ออกสู้
การศึก ถอยนา
เข็ดคร้ามขามไทย ฯ

กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม

รูปที่ ๗๕ แผ่นดินพระบาทสมเด็จฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภาพกรมพระราชวังหลังจับพม่ามาถวาย

◎ พระยาทิราชไท้ ปฐมสยา เมศเหย
แรมทัพแทบอุตรา ราฐด้าว
หนุนพลพระราชภา คินัยภิมุข สถานนอ
ปรายพม่าสามรรถห้าว แห่งน้ำพิงแขวง ฯ

◎ ค่ายหลวงบางเข้าตอก ทัพพล เพียบนา
สั่งเร่งพระหลานรณ รุกเสียน
พลหาญร่านแรงผจญ บรล่า รบเหย
บรพ่ายค่ายบรเหียน หักด้วยเดชผลาญ ฯ

◎ พลรุมตลุมไล่ล้าง อรินทร์มรณ์ มากหา
พลกาจกุมคัยกร คืนได้
จำตะโหงกนิกรปร ปักษ์เหล่า เปนแช
จอมทัพกลับทูลไท้ เทียบทั้งเชลยถวาย ฯ

◎ เศิกพาลพินาศแพ้ ยารมิ พระฮา
ราบระอิดระอาหนี หน่ายสู้
เดชานภาพทวี วรเกียรติ ไกรเหย
เพราะพระเพ็ญพิริยกู้ ก่อพื้นฟูสยาม

หม่อมราชวงศเปี่ย

(เจ้าพระยาพระเสด็จ มาลากุลณกรุงเทพ)

รูปที่ ๗๖ แผ่นดินพระบาทสมเด็จฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภาพท้าวเทพสัตรีรักษาเมืองถลาง

◎ ยหวุ่นแม่ทพชาง
คุมทัพเรือรอญสยาม
ตะกั่วทุ่งก็แตกตาม
เข้าประชิดติดใกล้
◎ บรินทรสิ้นชีพแล้ว
ยังขนิษฐูหนึ่งอิกภรร
ไข่คิดแก่ชีวัน
คมไพร่ชายหญิงสู้
◎ รักษาเมืองอยู่ได้
สุดคิดพม่าหมาย
ขัดสนเสบียงวาย
ถลางรอดจากมือข้า
◎ หลายบุรุษเรศทั้ง
บอาจะรับราญ
ถลางมีแต่หญิงหาญ
สู้ศึกกันเมืองไว้

ภุกาม
ผ่ายใต้
ตะกั่วป่า เล่านา
รอบล้อมเมืองถลาง ฯ
ไข่ทัน แทนนอ
เยศผู้
ตรายเยี่ยง หญิงแช
เกี่ยงแก้กันนคร ฯ
เดือนปลาย
รบร้า
จำเลิก ทัพแช
ศึกด้วยสองหญิง ฯ
กรมการ มีนอ
ศึกได้
หากรัก เมืองนา
ชอบชั้นควรชม ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์

(กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา)

รูปที่๗๗แผ่นดินพระบาทสมเด็จฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ภาพตีเมืองตานีได้บันใหญ่

◎ บัณฑูรอนุราชไท้ สุรสิ หะนาทนา
ประทับพักลุงโยธิ สพริบพร้อม
ดำรัสว่าตานี ทำขัด แขงแฮ
ปวงแขกยังไม่น้อม นบไท้หลายเมือง ฯ
◎ จำจักยกพยุหจ้วง โจมประจัญ
เอาเขตรขันขอบขัณฑ์ จุ่งได้
กองน่าเร่งผาดผัน พลรบ เร็วแฮ
พระเสด็จทัพหลวงให้ ริบเต้าตามหนุน ฯ
◎ เพื่อพระยารเมศเจ้า จอมสยาม
กองน่าโรมแขกขาม ขยาดแกล้ว
ทิ่รบชิพมลายหลาม เหลือรอด หนีนา
ที่ออกอ่อนน้อมแล้ว ห่อนได้ลงทัณฑ์ ฯ
◎ ตีตานีแตกได้ ยินทอง
สองขอกพิศพิงสยอง ใหญ่ล้ำ
อีกพัศดุสิ่งของ สรรพสาส ตรานา
พระเกียรติขจรปกค้ำ ครอบหล้ามลายู ฯ

นายเสถียรรักษา

(พระยามนูสารสาตรบัญชา ศิริ)

รูปที่ ๗๙ แผ่นดินพระบาทสมเด็จฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภาพตีค่ายพม่าที่ตำบลสามสบ

◎ พระยาทรมนารถไท้ ปฐมรัช กาลเอย
สมเด็จบวรกระษัตริย์ เสด็จพร้อม
ฝ่ายหลังราชวังชัย์ วงศมาตย์ มวญแฮ
ยกพยุห์พลพฤนห้อม ลุด้าวแดนปจัญ ฯ
◎ ทัพน่าถึงพม่าตั้ง สามสบ
กฎประกาศมาตย์ครบ ทุกด้าน
นายทัพรับเข้ารบ พม่าต่อ ผจญอ
ยืนเล็กใหญ่ยิงต้าน ตอบโต้ไปมา ฯ
◎ พลไทยหนุนเนื่องเข้า ราวิ
สามทิวาราตรี ยุทธกลุ้ม
ยืนค่ายเย่อค่ายตี ค่ายพม่า
แตกพ่ายไทยฆ่าหุ้ม ขับได้เปนหลาย ฯ
◎ อินแซะทราบข่าวเสี้ยน เสียเชอง
เลิกทัพกลับหนีกระเจอง ขรดด้าว
พวกไทยไล่ตามเพลอง เผาจด ฉางฮ้อ
ได้ดายหอกยืนง้าว เสร็จสิ้นศึกภูกาม ฯ

พระยาราชวรานุกูล
(เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช เวก บุณยรัตพันธุ์)

รูปที่๗๙แผ่นดินพระบาทสมเด็จฯพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ภาพตีค่ายบีกกาพม่าที่เมืองทวาย

◎ พระบาทบรมราชเจา จักรกรด
เสด็จยกพยุหโยธิ ทัพกล้า
ข้ามเขตรด่านคิรี ถึงถิ่น ทวายแฮ
หวังจักรุกโรมร้า ม่านร้ายหายหาญ ฯ
◎ ตีด่านราญค่ายตั้ง ตามระยะ ทางนา
บรบักษ์บทานพระ เดชได้
ยาตรทัพตกทุ่งพะ ค่ายบีก กาแฮ
ตั้งมั่นกันเมืองไว้ ต่อต้านทัพไทย ฯ
◎ ทันใดดำรัสให้ รดมกัน
ตีจุ่งได้ในวัน หนึ่งนี้
ทวยมาตย์รับสาสน์บั่น น่าที่ รบนา
นายทัพขับพลชี้ ช่องให้ราญรณ ฯ
◎ ต่างผจญกันเกลื่อนกลุ้ม กลากลาด
กรต่อกรห่อนขยาด ต่อโต้
ขุนทัพสัปทนดาษ แดงดิ่น ทุ่งนา
พม่าพ่ายพอตกโพล้ ตกเพล้พังหนี ฯ

พระราชนิพนธ์

รูปที่ ๘๐ แผ่นดินพระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ภาพปฏิสังขรณ์มณฑปพระพุทธบาท

◎ อยุธยาพิมาหอม　　หาญรบ อยูฤา
จินพวกสวนพลูคบ　　คิดล้าง
เผาเสียซึ่งมณฑป　　สถานพุทธ ยาทนา
ลุแผ่นดินธนสร้าง　　ใหม่ไว้ไยดิ ฯ
◎ จวบปฐมกระษัตริย์เจ้า　　จอมนคร เทพแฮ
ตรัสสั่งปฏิสังขรณ์　　อิกครั้ง
ให้กรมพระยวร　　วังจัด การนอ
เกณฑ์เร่งขนของทั้ง　　อิฐไม้ทรายปูน ฯ
◎ บัณฑูรท่านยิ่งด้วย　　ศรัทธา แรงเอย
ทรงแยกลำยองคลา　　คลาศเต้า
มิขาหย่งพลับพลา　　ประทับท่าน วางแฮ
หลายทอดจากท่าเจ้า　　สนุกเมื่อถึงเขา ฯ
◎ ห้าร้อยห้าสิบเส้น　　สุดหน ทางเฮย
พระสู้ทรมานทน　　ทุกข์ได้
ละศุขแลกส่วนผล　　ภาคน่า แท้เนอ
ยานยวดยศหยุดให้　　หากเกอกองบุญ ฯ

หลวงสโมสรพลการ
(พระยาสโมสรสรรพการ ทัด ศิริสัมพันธ์)

รูปที่ ๙๑ แผ่นดินพระบาทสมเด็จฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภาพทำสังคายนา

◎ จักรกริ่บรมราชเข้า ขอมสยาม
ปรารภพระบีฎกสาม ซึ่งสร้าง
อักขระจะพิบัติความ คลาศพจน์ พระแช
เหตุแต่กรุงเก่าร้าง ฉบับเผ้าไผทสลาย ฯ
◎ ควรคิดกิจใหญ่ตั้ง สังคา ยนายเชย
ให้หลักพุทธสาสนาน ถูกถ้วน
จิ่งจัดนิพพานา รามที่ ประชุมแช
เชอญเหล่าชินบตรล้วน รอบรั่ส่งฆ์ ฯ
◎ เสด็จยังสันนิบาตด้วย พยุห์ยาต— ราแช
อาราธน์สงฆ์สอบสาสน์ บีฎกแผ้ว
พิมลธรรมพระประกาศ นิกรเทพ
สรวมสิทธิประสงค์แล้ว เริ่มตั้งสอบทาน ฯ
◎ ห้าเดือนนับแต่ตั้ง สังคา ยนายแช
เสด็จพระราชดำเนินมา ย่ายเช้า
ปฏิบัติส่ำสงฆ์สา รพัดกิจ เกือแช
ธรรมทุกขันธ์ถูกเค้า คติได้ดังประสงค์ ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

รูปที่๙๒ แผ่นดินพระบาทสมเด็จฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ภาพไฟไหม้อินทราภิเศกมหาปราสาท

◎ ขพนรอยเศษหา
เกิดพิรุณลงเม็ด
อสนิตกมุขเด็ด
นามอมรินทรภิเศกสรอย
◎ คุไหม้มุขสี่ด้าน
ลามติดพระปรัศองค์
สนมนาฏราชสุริวงศ์
พาพวกระเห็ดผ้าย
◎ ขณะนั้นบรมราชเจ้า
ดำรัสสั่งเสนี
ให้ยกราชวรอาศน์มี
ออกจากที่เพลิงล้อม
◎ ทั้วพระวงศใหญ่น้อย
หลวงพระขุนคณา
อิกสงฆ์ทกวัดมา
ช่วยดับอัคคีไหม้

สยเอด รกาแล
พร่างพร้อย
ปราสาท
ศัพท์ก้องเกิดเพลิง ฯ
โซมลง
ฝ่ายซ้าย
ต่างวุ่น วายแซ
ออกพ้นวังสถาน ฯ
จักรกริ กระยัตริย์แซ
พรั่งพร้อม
เสวตรฉัตร กั้นเฮย
รอดพ้นเพลิงกาล ฯ
บรรดา มีเฮย
มาตย์ไท้
ทั้วหมด
เหือดสิ้นเพลิงสูญ ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมศรีศุภโยค
(กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ)

รูปที่ ๙๓ แผ่นดินพระบาทสมเด็จฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภาพเจ้าเวียงจันท์รับอาสาตีเมืองหลวงพระบาง

◎ ยุคนี้ดิลกเจ้า จอมอยุทธยาเธย
พระบาทสมเด็จพุทธ ยอดฟ้า
ล้านช้างบอกการทุจ ริตร่ม ขาวแธ
ดำรัสตอบไป่ช้า หักให้หายเหิม ฯ

◎ เวียงจันท์ทราบแจ้งศุภ อักษร
จัดพยุหเสร็จยกจร จอดแคว้น
ถึงถับขับพลรอญู เร็วล่ม เมืองเธย
เข้าร่มเคยอริแค้น ขับให้ต่อหาญ ฯ

◎ บรบุกบ่เข็ดข้อ แขงขัน
อุปราชเวียงจันท์ขัน ขับม้วน
เพื่อเดชทัพเวียงพ่าน ฟาดห่อน ถอยนา
เมืองแตกจับได้ถ้วน ทั่วเธอชายหญิง ฯ

◎ เมืองแสนซึ่งสมัคตั้ง รั้งบุรี
ยกกลับโดยวิถี แทบคุ้ม
จำเข้าร่มขาวมี โทษส่ง กรงเธย
แต่งบอกขุนคุมหุ้ม ขย่าให้หักหนี

หม่อมเจ้าอลังการ

(พระองค์เจ้าในสมเด็จเจ้าพ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์)

รูปที่ ๙๔ แผ่นดินพระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภาพทำกระจาดใหญ่บูชากัณฑ์เทศน์มหาชาติ

◎ พระบาทสยามิศรไท้ ปฐมวงศ์
มิราชหฤไทยประสงค์ กอบกู้
สิ่งใดที่ควรคง ตามแบบ บรรพ์แฮ
ทรงใฝ่ผักชนรู้ รอบไว้เจียรกาล ฯ

◎ บรรหารเกณฑ์ฝ่ายเบื้อง พระบรม วงศ์นา
ทั้งน่าในอิกสนม เอกล้วน
ทำกระจาดใหญ่สม กัณฑ์เทศน์ สงฆ์แฮ
บูชิตมหาชาติถ้วน สิบทั้งเศษสาม ฯ

◎ สนามน่าทิมดาบตั้ง โรงราย ตลอดแฮ
ของประดับประดิษฐ์หลาย หลากล้ำ
เครื่องใช้เครื่องกินมาย มากสิ่ง นาพ่อ
ต่างแต่งกวดขันก้ำ เกี่ยงขื้นหนึ่งเสนอ ฯ

◎ พระสนมนามแว่นเจ้า ของกระจาด หนึ่งนา
ยอมยกเด็กทาษขาด ค่าให้
เปนสิทธิแก่สงฆ์อาจ อวยส่วน กระจาดเฮย
เปนแปลกอยู่หนึ่งไซ้ อื่นล้วนราวกัน ฯ

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขจรจรัสวงศ์
(กรมหมื่นปราบปรปักษ์)

รูปที่ ๙๕ แผ่นดินพระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ภาพหล่อปืนนารายน์สังหาร

◎ ประถมบรมราชเจ้า จอมกรุง สยามเชย
ดำริห์ทรงบำรุง แว่นแคว้น
สร้างสาตรเครื่องผดุง เผด็จศึก ครบนา
กันเกียจขุกคับแค้น ขัดข้องเคืองเข็ญ ฯ

◎ ปืนใหญ่ตีแขกได้ เปนศรี เมืองเชย
ชื่อพระยาตานี ใหญ่ล้ำ
ยังเดียวเปลี่ยวไปมี คู่เทียบ เทียมนา
ดำรัสให้หล่อซ้ำ เพิ่มขึ้นเปนสอง ฯ

◎ เริ่มหล่อปืนใหญ่ครั้ง คราวปฐม นี้ฤา
เกณฑ์เฉลี่ยทองทุกกรม ไป่เว้น
ชุมช่างหล่อระดม สุมหุ่น
สมโภชมิโขนเต้น กลาดกลุ้มกลางแปลง

◎ ฤกษ์รุ่งหล่อแล้วเสร็จ สมหวัง
บริสุทธิบแตกพัง ร้าวร้าว
นามขนานนารายน์สัง หารหัก ศึกแซ
บอกเหตุว่าหารห้าว คู่เค้าปืนตานี ฯ

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)

รูปที่ ๙๖ แผ่นดินพระบาทสมเด็จฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ภาพอุปราชาภิเศกกรมหลวงอิศรสุนทรเปนกรมพระราชวังบวร ฯ

◎ ปรโมรุราชเจ้า จอมมกุฎ สยามเอย
ปรากฎนามพระพุทธ ยอดฟ้า
ปางเมื่อจักทวนสุด สมัยรัช ท่านแช
ทรงห่วงประชาข้า ยาททั้งพระประยูร ฯ

◎ เกรงพูนพิบัติ์สิ้น สโมสร กันนา
จำจักกันกระลำภร เหตุไว้
กรมหลวงอิศรสุนทร เอกอรรค ดนัยแช
ควรรับศิริรัชได้ ครอบด้าวสิบสนอง ฯ

◎ การผองอภิเศกแม้น อุปรา ชาเชย
ภาพพยุหยาตรา แผ่นนี้
คือเมื่อเสด็จมา ทรงสดับ ปริตนา
ดุสิตปราสาทชี้ ทั่งมณฑล ฯ

◎ ดลฤกษสรงเสร็จสิ้น ไพศาล
เฝ้าพระบาทมหิบาล ราชไท้
สุวรรณบัตรพระราชทาน พลางตรัส ฝากแช
พุทธสาสน์รายฎรให้ ปกป้องปองถนอม ฯ

พระราชนิพนธ์

รูปที่ ๙๗ แผ่นดินพระบาทสมเด็จฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ภาพฉลองพระศรีสากยมุนี น่าพระตำหนักน้ำ

◎ จักรกริ์ปฐมราชเจ้า สยามินทร์
เฉลิมรัตนโกสินทร์ ผ่านเผ้า
พระปรายเหล่าอรินทร์ เรียบราย สงบนา
ปวงประชาเย็นเกล้า เพราะไท้ผดุงผล ฯ

◎ พระกมลปราโมทย์ด้วย ศรัทธา
ดำริห์จักสร้างอา วาศไว้
ภายในพระนครา สันเทพ สถานแฮ
ชูเชิดพุทธสาสน์ให้ รุ่งเร้าเรืองเจริญ ฯ

◎ ให้เชิญพุทธรูปล้ำ วิไลย ลักษณ์นา
ศริสากยมุนิไข ชื่อพร้อง
แต่เมืองศุโขไทย ล่องลุ กรุงแฮ
สมโภชสามวันก้อง น่านน้ำเฉนิยนวัง ฯ

◎ ตั้งการฉลองเสร็จแล้ว เชอญปะ ฏิมานา
ขึ้นยกทางระยะ ท่าช้าง
ที่นั้นเรียกท่าพระ ตราบบัด นี้แฮ
ชักพระสู่โรงสร้าง ใหม่ใกล้พราหมณ์สถาน ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์

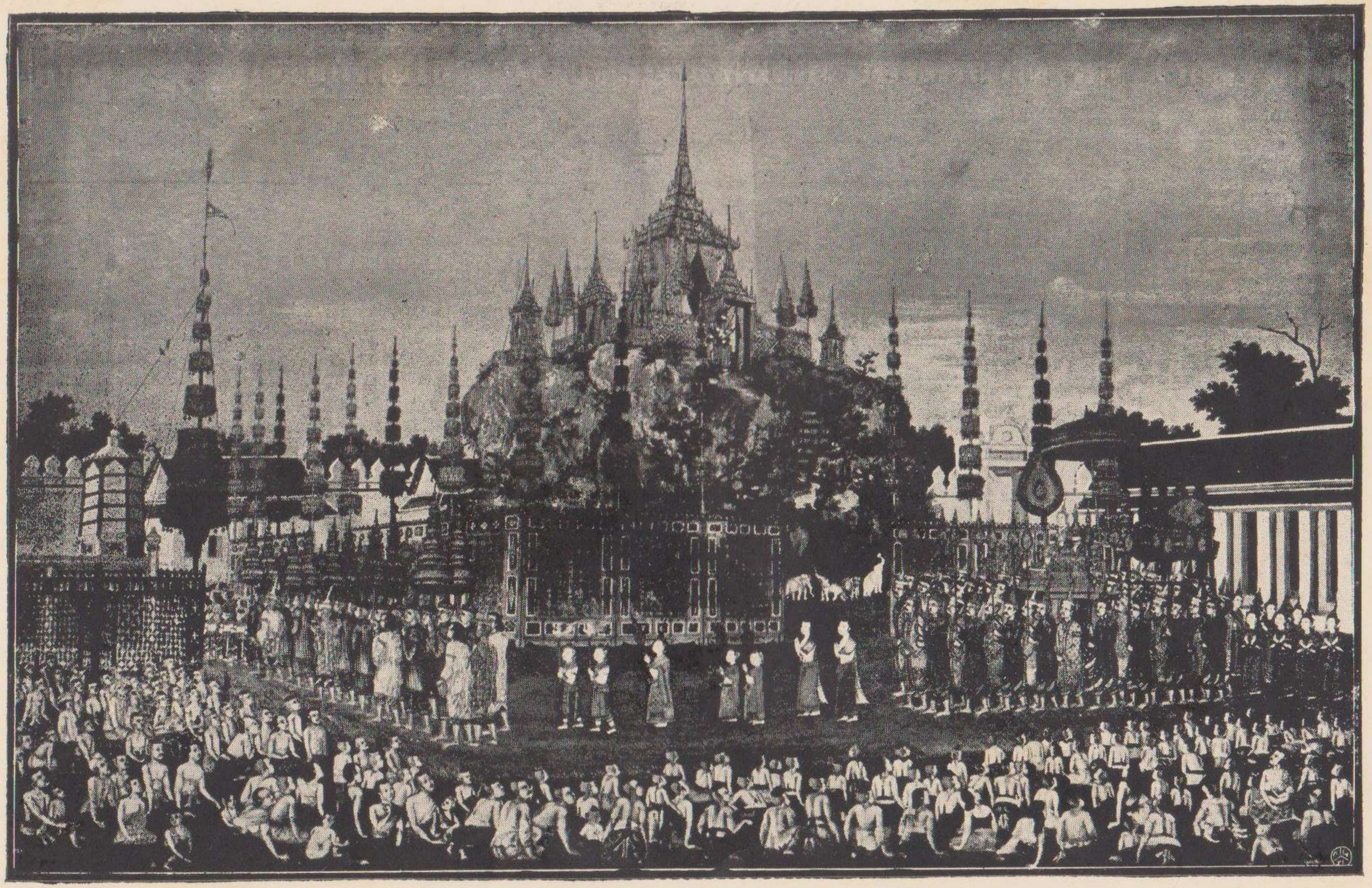

น่า๘๗ เขาไกรลาศโสกันต์เจ้าพ้ำกุณฑลทิพยวดี พระวรรณวาดวิจิตร (ทอง) เขียน

รูปที่ ๙๙ แผ่นดินพระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ภาพโสกันต์เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี

◎ ประชุมขบรมนารถไท้ กรุงสยาม
ทรงพระดำริห์ความ ก่อนกี้
โสกันต์ใหญ่จักทราม สูญแบบ บรรพ์เธย
จึ่งราชโองการชี้ สั่งให้จัดการ ฯ
◎ ทำเขาไกรลาศพร้อม สิ่งสรรพ์
เครื่องราชพิธีอัน เลิศล้วน
ทรงฟังสวดสามวัน แห่อเนก นาพ่อ
พระฤกษ์โสกันต์ถ้วน ยาทหัาโมงสาม ฯ
◎ เสร็จสรงทรงเครื่องเผ้า พระสุลี
รับอุหร่ำพรศรี สวัสดิแผ้ว
แห่เวียนรอบคีรี สามรอบ กลับนา
สมโภชสามทิวาแล้ว แห่เส้นเกษา ฯ
◎ โสกันต์ไกรลาศเข้า พ้ากุณ ฑลเธย
สหัศสตะเจ็ดสิบจุล ขดอ้าง
ประชุมขัตยวิบุลย์ แบบเวี่ย ไว้เธย
หวังประโยชน์อย่างสร้าง สืบไว้เฉลอมเวียง ฯ

พระวรวงศเธอ -พระองค์เจ้าขจรจรัสวงศ์
(กรมหมื่นปราบปรปักษ์)

รูปที่ ๙๙ แผ่นดินพระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ภาพองเชียงสือสามิภักดิ์

◎ เหตุเกิดขบถเบื้อง ยูรา นำแฮ
ล้างเหล่าราชพงศา มากม้วย
เชียงสือขัติยภา คินัยหนึ่ง
ทั้งครอบครัวตัวด้วย หลยลี้หนีไภย ฯ

◎ อาศรัยซ่อนเร้นอยู่ ยังเกาะ กระบือแฮ
ขณะพระยาชลเสาะ สลัดเร้า
แวะไปก็พอเหมาะ พยพูด ชวนแฮ
ยอมสมัคม่งเข้า พึ่งไท้ไทยสถาน ฯ

◎ โดยสานทั้งพวกพร้อม สู่อยุทธ ยาแฮ
พระยาทบรมนารถพุทธ ยอดฟ้า
ทรงพระกรุณาอุด หนุนรับ เลี้ยงนา
อุปโภคบริโภคผ้า สนอยบ้านเรือนประทาน ฯ

◎ โองการอนุญาตให้ สู่สถาน ท่านแฮ
จักรพรรดิพิมาน ใผ่เผ้า
ขัดสมาธินั่งอาการ ตามเยี่ยง ญวนเทอญ
เลี้ยงอย่างเคยเลี้ยงเจ้า ที่ถิ่นเมืองมา ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

รูปที่ ๙๐ แผ่นดินพระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธเลิศหล้านภาไลย

ภาพพระราชพิธีลงสรงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

◎ อธิบายยอกภาพนี้ แนะความ
อภิเศกเจ้าฟ้าสยาม มกุฎเจ้า
วางเรื่องวาดรูปตาม ตำหรับ เดิมแฮ
พระบาทพระจอมเกล้า แรกได้ลงสรง ฯ

◎ องค์พระพุทธเลิศหล้า นภา ไลยเฮย
ถวัลยราชสี่พรรษา สยถ้วน
ในปีวอกจัตวา ศกเริ่ม การนา
เหมือนเมื่อปีจอล้วน ไป่ต้องบรรยาย ฯ

◎ จักขยายจำแนกข้อ สำคัญ
ก่อนย่ทรายทั่วกัน ปีด้ป้อง
เอกอรรคดนัยอัน ประสูตร แรกเฮย
แม้นอุภัยภาคพ้อง พิสุทธิทั้งสองพงศ์ ฯ

◎ ลงสรงอภิเศกแล้ว ดำรง
พระยศเจ้าฟ้ามง กุฎไว้
สืบสันติวงศ กระษัตริย์ สยามเฮย
โดยเหตุนั้นจึงได้ เสด็จขึ้นเถลองถวัลย์ ฯ

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
กรมพระภาณุพันธุวงศวรเดช

รูปที่ ๙๑ แผ่นดินพระบาทสมเด็จฯ พระพุทธเลิศหล้านภาไลย

ภาพทรงพระผนวชพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เป็นสามเณร

◎ สมเด็จเอารสไท้ ภูมิบาล
ที่ครบสองรัชกาล อยู่เกล้า
เจ้าพ้ามกุฎมาน สร้อยต่อ
เจริญพระชนม์ย่างเข้า เขตรข้างบรรพชา ฯ
◎ ครานั้นโปรดตั้งราช พิธี
เฉลิมพระเกียรติยศทวี เดชไท้
สมโภชเสร็จแล้วมี การแห่ พระนา
ไตรยาตรทรงครองให้ คชภู่เผือกเชือญ ฯ
◎ ขบวนเดินเดินเลียบอ้อม ขังหวัด วังนา
เข้าประตูนามสวัสดิ์ เขตรขั้น
ตลวัดพระศรีรัตน์ สาสด์เสร็จ ผนวชแช
วัดมหาธาตุนั้น ที่ไท้แรมสถาน ฯ
◎ บำเพ็ญภารพรตตั้ง ศึกษา
พุทธสาสน์พุทธภา สิตไว้
สำนักนิ์พระราชา สงฆ์เรียก นามแช
สัปตมาศล่วงแล้วไท้ เสด็จเข้าวังสถาน ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

รูปที่ ๙๒ แผ่นดินพระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาพกับตันเฮนรีเบอร์นี ทูตอังกฤษเข้าเฝ้า ฯ

◎ หนึ่งหนึ่งแปดเจ็ดไซ้ ศกปี่ รกาเฮย
ผู้ทนุเบงคอล์มิ จิตรเอ๋อ
แต่งทูตชื่อเฮนริ บาระ นิ่นอ
นำอักษรสาสนเก้อ กิจตั้งไมตริ ฯ
◎ ขอเริ่มสฤษดิข้อ สัญญา
แด่พระราชอาณา จักรไท้
อีกขอบพระคุณวรา ดิเรกเลิศ ล้นเอย
โปรดประทานทัพให้ ช่วยล้างภุกาม ฯ
◎ ปางปี่นดิลกเจ้า ทรงธระ ณิเฮย
พระยาทสมเด็จพระ นั่งเกล้า
คำรัสสั่งสมุหะ จัดรับ ทูตนา
กำหนดนัดวันเฝ้า นบเบื้องบาทบงสุ์ ฯ
◎ ถึงวันธิราชไท้ ธิบดินทร์ ออกเฮย
พระที่นั่งอมรินทร์ ประทับแล้ว
ล่ามไทยกับทูตลิน ลาศนบ ท่านนา
ทรงตรัสสามนัดแล้ว คลาศเข้ามณเฑียร ฯ

พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ

ร่ายประชุมโคลง

◎ รวมทเบิ่ยนบทอวสาน บรรหารเหตุประมวญ
แจ้งจำนวนโคลงบท ทั้งหมดเก้าสิบสองบาน
โคลงประมาณสามร้อย กับเศษสร้อยเจ็ดสิบหก
บรรยายยกราวเรื่อง สิบเนื่องในราชพงศ์
คิดเสร็จลงทุกบาน จึ่งโองการโปรดเกล้า
ให้พระเจ้าน้องยาเธอ นามเสนอศริเสาวภางค์
ทางวางกรมพิมพการ ได้บรรหารพิมพกิจ
ลงลิขิตพิมพบรรณ นับถ้วนพันเล่มฉบับ
เพื่อสำหรับพระราชทาน ในเมรุการครั้งนี้
ไว้เชิดชูถือ เปนคู่มือดูแผนภาพ
ชี้ชัดทราบเรื่องราว เกี่ยดยาวยลนก
เปนเครื่องรฤกเครื่องหมาย รายราชการพิเศษ
จดหมายเหตุเห็นประจักษ ควรเปนหลักเชิดชี้
โดยระเบียบแบบนี้ แนะถ้วนทุกสถาน แลนา ฯ

◎ พระบรมบารเมศเกือ ก่อผล
แด่อเนกนิกรชน ทั่วหน้า
เพียงพรรยอารปรน ปรีอแผ่น ภพเฮย
เย็นอกทกไพร่ฟ้า เพื่องพ้นฟูใจ ฯ

◎ พระกมลมุ่งโอบเอ้ออนุกูล
ทุกทั่วพงศประยูร ญาติไท้
ทั้งข้าธลิทล ลอองยาท พระนา
พระประสงค์จักให้ ปลั่งเปล้องปลอดไภย ฯ
◎ กรุงสยามงามพรั่งพร้อม ไพบูลย์ ยิ่งเธย
สรรพวิทยาภูล เพียบด้าว
โดยเดชพระนุกูล กอบเชิด ชูนา
ทั้งทหารหาญห้าว หักเสี้ยนเศิกกษัย ฯ
◎ บรรดาข้าบาททั้ง ธรณี
ควรกอบกัตเวที ต่อไท้
ตั้งสวามิภักดิ์ โดยสัตย์ สนองนา
มอบชีพถวายไว้ใต้ ต่อเบื้องบทมาลย์ ฯ

ร่ายแถลงนามผู้แต่งโคลง

◎ คำร่ายรายเชิดชี้ ชูนาม
แห่งท่านผู้แต่งตาม เสด็จไท้
โคลงเรื่องราชพงศ์ความ ขุ่นท่อน ทอนนา
เพื่อประดับเมรุใช้ ที่ท้องสนามหลวง ฯ

◎ บรรยายสมญายศ ผู้ผูกพจน์ครรโลง
โดยเสด็จโคลงพระนิพนธ์ จอมสากลทรงกะ
ตามระยะพงศาวดาร นัยประมาณขัตติยวงศ์
ยี่สิบสามองค์เผ่าราช จักประกาศพระนามเสนอ
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมพระ นามอย่างละภาณุพันธุ์
รับส่วนขุนทรงแต่ง แบ่งตัดตอนตามเค้า
หนึ่งพระเจ้าราชวรวงศ์ ยศดำรงกรมขุน
ประกาศคุณควรการ ยดินทรไพศาลโสภณ
เรียงอนุสนธิพจนา พระเจ้าน้องยาสิบสี่องค์
ล้วนดำรงยศสถิตย์ กรมหลวงพิชิตปรีชากร
ถ่องทางกลอนเอกองค์ กรมหลวงเทววงศ์วโรประการ
ทรงชำนาญอักษรกิจ กรมขุนนริศรานุวัตติ์
วงศประวัติขัตติยยศ อิกกำหนดกรมหมื่นสี่
ตำแหน่งที่นามกร กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช
หนึ่งนิเวศนารักษ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม

เดโชดมมโหฬาร
กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์
กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
พระเจ้านองยาคงยศ
เปนพระองค์เจ้าเจ็ดองค์
คือเกษมศรีศุภโยค
อีกจันทัตจุฑาธาร
วรวรรณากรจิตรกระวี
ชัดเจนทางราชกิจ
เกียรดิปรากฎสบสรรพ์
ถ่องทางกลกาพย์ขบวน
ยังพระวงศ์ฝ่ายบวร
กรมหมื่นสถิตยธำรงสวัสดิ
อีกพระวงศเธอพระองค์เจ้า
คือขจรจรัสวงศ
กำกับช่างทั้งผอง
โดยกำหนดห้าองค์
คือประภากรอลังการ
อีกวัชรินทรกรรเจียก
ได้รับทำโคลงตอน

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส
ยุดติธรรม์ถิรจำนง
ถ่องโคลงกาพย์การโยธา
มีกำหนดตามเคา
อนุชพงศนฤบดี
ทรงอาโภคนิพนธ์จัด
เชี่ยวเชิงชาญชำนิกลอน
พระองค์ศรีเสาวภางค์
โสณบัณฑิตยอุดมยศ
อีกไชยันตมงคล
นับจำนวนเจ็ดพระองค์
โดยนามกรรังสฤษดิ
ควรเชิดชัดนามเสนอ
นามตามเค้ายศากร
ได้ดำรงยศบังคับ
หม่อมเจ้าครองตำแหน่งยศ
เนื่องในวงศภูธร
เชื้อวงศวารสยามินทร์
หนึ่งนามเรียกชายดำ
ตามตัดทอนเป็นภาค

ข้างน้อยมากตามควร
ยี่สิบสามองค์คณนา
หม่อมราชวงศ์อิกสอง
สำเริงสุนทราทร
เหล่าข้าลอองบาทสิบสี่นาย
พระยาราชวรานุกูล
ราชการกรมมหาดไทย
ราชสัมภาราการหนึ่งพระยา
ที่เจ้ากรมคลังราชการ
พระยาศรีสุนทรโวหาร
เจนประจักษ์สารา
ฝ่ายกรมในวังบวร
เจนผักหัดพจน์เพียรปรุง
อเนกนิติธำรง
รู้วิธีทางกลอน
ว่องโวหารแหลมหลัก
ล้วนอักษรเชิงชาญ
อาจหาญห้าวชาญสาตร
เชิงชอบชิดวรรณวิจารณ์
ถ่องยุบลแยบไข
กลั่นกล้าว่าวาที

จำนวนราชวงศานุวงศ์
ยังบรรดาศักดิ์ดำรง
หม่อมเปี่ยปองปี่ยคุณ
ชั้นเชิงกลอนเปรมปราช
รายสมญายศประกาศ
ตำแหน่งทูลฉลองสาร
ปรีชาไวว่องกลอน
โดยถานายศนิยม
ชัดชำนาญเกลากลอน
กำกับการกรมอาลักษณ์
พระยาราชโยธามหาดไทย
เชิงเกลากลอนสันทัด
หนึ่งพระผดุงศุลกกฤตย์
หลวงราชพงศภักดิ์
หลวงสโมสรพลการ
หลวงฤทธิจักรกำจร
จ่าชำนาญทั่วด้าว
ขนโอวาทวรกิจ
ขุนวรการโกศล
ขุนพินิจจัยกรมท่า
ขุนภักดีอาสา

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

กรมโยธาเลือกหอก
เสถียรรักษาปลัดวัง
นับกำหนดสิบสี่นาย
นับประจวบบรรจบ
ราชวงศานุวงศ์สิบห้า
เสวกามาตย์สิบสี่
รวมทั้งหมดสามสิบเก้า
เรียงนามรายข้าบาท
แยบยุบลยอกแจ้ง
กล่าวไว้เปนเฉลิม
◎ โคลงเพิ่มเติมต่อท้าย
ประกาศประกาสิต
เกียรติยศท่านผู้คิด
จงอยู่คู่ขวบร้อย

หนึ่งอ้างออกสมญา
ได้รวมรังสฤษดิพจน์
เรียงนามรายรวมรวบ
พอถ้วนครบเกณฑ์คง
จำนวนข้าลอองยาท
โดยฐานที่กำหนด
ครบตามเค้าคงหมาย
โดยเสด็จราชนิพนธ์
เกลากลั่นสรรกลอนแกล้ง
โสตรแล ฯ
คำลิลิต
เสร็จถ้อย
โคลงภาค นิ้นา
หมื่นซ้ำพรรษกาล ฯ

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)